

NÄR DU FÅR BESTÄMMA

17 RÖSTER OM VÄRDET AV
VALFRIHET I VÄLFÄRDEN

Förord av Gunnar Hökmark

Niklas Elert

Nike Örbrink

Sofia Nerbrand

Gustaf Drougge

Mikaela Valtersson

Lena Furmark och Isabelle Galte Schermer

Stefan Stern

Kristoffer Tamsons

Louise Hammargren

Daniel Åkerman

Caroline von Seth

Christofer Fjellner

Rasmus Elfström

Widar Andersson

Robert Gidehag

Slutord av Svend Dahl

Valfrihetens Vänner

Valfrihetens Vänner

Valfrihetens Vänner, 2025
Första upplagan
Tryck: Allduplo Offsettryck AB

NÄR DU FÅR BESTÄMMA

17 RÖSTER OM VÄRDET AV VALFRIHET I VÄLFÄRDEN

INNEHÅLL

FÖRORD: DEN SVENSKA VALFRIHETSEVLUTIONEN	2
av Gunnar Hökmark	
1. MER KONKURRENS KAN GE BÄTTRE VÄLFÄRD	7
av Niklas Elert	
2. VALFRIHET ÄR VÄRDIGHET	14
av Nike Örbrink	
3. LÄNGE LEVE VALFRIHETEN!	21
av Sofia Nerbrand	
4. INDIVIDENS RÄTTIGHETER ÄR NYCKELN TILL EN FUNGERANDE VÄLFÄRD	28
av Gustaf Drougge	
5. VARFÖR HAR FRAMGÅNG BLIVIT ETT PROBLEM?	35
av Mikaela Valtersson	
6. VÄLFÄRDSFÖRETAGANDE, VALFRIHET OCH JÄMSTÄLLDHET	42
av Lena Furmark och Isabelle Galte Schermer	
7. TEKNIKEN KOMMER SPRÄNGA DEN POLITISKA RANSONERINGEN INOM HÄLSA	49
av Stefan Stern	
8. FRÅN HUS TILL LÄKARE – TANKAR OM EN NY TIDS VALFRIHET I VÄRDEN	56
av Kristoffer Tamsons	
9. NO EXCUSES-SKOLOR – EN FRIHETSREFORM	68
av Louise Hammargren	
10. MÄNNISKAN FRAMFÖR SYSTEMET, TACK!	78
av Daniel Åkerman	
11. EN SENNITTOTALISTS SYN PÅ VALFRIHETEN	85
av Caroline von Seth	
12. I STOCKHOLM ÄR MAN FRI. FÖR HÄR KAN MAN VÄLJA, OCH VÄLJA BORT	91
av Christofer Fjellner	
13. MÄNNISKAN OCH EGENMAKTEN – ETT PRINCIPIELLT FÖRSVAR AV VALFRIHETEN	97
av Rasmus Elfström	
14. SOCIALDEMOKRATERNA BÖR VÄRNA SINA BREDA VERKLIGHETSKONTAKTER	103
av Widar Andersson	
15. ALLA VINNAR PÅ MARKNADEN	110
av Robert Gidehag	
SLUTORD	118
av Svend Dahl	

FÖRORD: DEN SVENSKA VALFRIHETS- EVOLUTIONEN

Av Gunnar Hökmark

Den svenska valfrihetsrevolutionen förändrade Sverige och utvecklade det svenska välfärdssamhället. Men den var aldrig någon egentlig revolution.

Den är snarare en pågående evolution, som drivs fram av människors egna önskemål; att välja själva och att kunna välja något annat än det som genom det offentliga var givet och tidigare det enda valet. Att kunna påverka och utveckla välfärden som formar vårt liv och som är en förutsättning för vår trygghet.

För varje nytt steg som togs lockade det fram nya alternativ som erbjöd fler möjligheten att välja. Och varje nytt alternativ gav nya möjligheter, eftersom varje nytt alternativ erbjöd något nytt och eftersökt. Det är framväxten av de många nya alternativen som gav valfriheten sitt innehåll och gjorde människors rätt att välja till en kraft. Valfrihet utan alternativ att välja mellan är inte mycket till valfrihet. Alternativ utan att människor kan välja dem är utan framtid.

Nu blev det tvärtom. Vi har både valfrihet och alternativ att välja mellan. Och det är en mäktig förändring som följt på människors vilja och sökande efter trygghet. Från 1900-talets monolitiska samhälle inom förskola, skola, sjukvård och äldreomsorg, eller för den

delen fotvård, till dagens välfärdssamhälle med människors egna val som den centrala drivkraften.

Nyckeln i denna utveckling är den unika svenska allemansrätten inom välfärden. En valfrihet som alla kan nyttja, oavsett inkomst eller kontakter.

Utvecklingen av den nya välfärden har inte styrts av politiker, mystiska marknadskrafter eller enskilda företag som enligt konspirationsteorier försöker kontrollera våra liv.

Den har drivits av väldigt många människors egna individuella beslut när de bland många goda alternativ har valt det som de anser vara det bästa för dem.

* * *

Den stora förändringen hade inte blivit av om det inte funnits grund för den. Om inte den välfärd som människor valde visade sig vara bättre för dem än de kollektiva lösningarna inom ramen för de stora offentliga strukturerna. Det är den lilla människans steg som har tvingat de stora offentliga strukturerna att tänka om.

Detta har rubbat många strukturer.

Förr hänvisade överheten människor till köer, som fördelades till samma överhets institutioner, utifrån samma överhets principer (eller godtycke). Den enskildes vilja var underordnad den offentliga maktens vilja.

Med dagens allemansrätt inom välfärden ligger makten i stället i medborgarnas händer. Medborgarna har tagit tillbaka kontrollen och driver en evolution som inte bara har lett till fler valmöjligheter och möjlighet att välja bort skolor som fungerar dåligt eller direkt undermåligt. Det har också inneburit en framväxt av fler alternativ inom skolans värld – nya och annorlunda pedagogiska idéer eller syn på hur kunskap förmedlas.

Evolutionen har satt än större spår på den svenska sjukvårdens mångfald och alternativ. Den har lett till ett patientbemötande som bygger på att den som söker sjukvård inte i första hand underställer sig överhetens välvilja, utan kan välja mellan olika vårdgivare.

Samtidigt som den moderna sjukvården går mot än mer individualisering, genom modern diagnostik och precisionsmedicin, utmanas nu den mångfald som vuxit fram genom självständiga medborgares val. Mångfalden och pluralismen ifrågasätts av de som åter vill att alla ska vara undersåtar till den stora enhetliga vårdapparaten. En apparat som står under omedelbar kontroll av politisk styrning och där alla patienter blir till objekt för de styrandes beslut.

Kraften i förnyelsen, öppenheten för den enskildes olika krav och behov av trygghet gäller också äldreomsorgen. Nya former av verksamheter, nytt och annorlunda bemötande liksom nya tankar om den bästa äldreomsorgen har utvecklat svensk äldreomsorg i sin helhet. Borta är den tid då en äldre person kunde bli utskälld för att han eller hon ville ha en snaps till middagen, eller när gardi-
nernas utseende beslutades någonstans långt bort.

* * *

En rimlig tanke vore att vi alla skulle vara stolta över ett system som gör det möjligt att välja. Ett system som gjort att vi i de delar av landet där valfriheten kommit som längst också har de kortaste kötiderna, den snabbaste förnyelsen och den bästa kvaliteten i skolorna, oavsett huvudman. Ett system där byråkratin finns till för den enskildes bästa, inte tvärtom.

Magdalena Anderssons motto må vara att hon vill ”ta tillbaka den demokratiska kontrollen” över välfärden. Men välfärden i Sverige står i högsta grad redan under demokratisk kontroll. Det är det få som är emot. Vad Magdalena Andersson i själva verket

menar är: ”Ta tillbaka kontrollen till oss”. Och det är vi många som är emot.

Det finns ett drag i attackerna mot den privata välfärden som har en vidare betydelse än den i välfärdsdebatten. De bygger på ett allmänt misstänkliggörande av företagandet som sådant. Förtalet av vinst och effektivitet har blivit standard. Hög tillgänglighet beskrivs arrogant som överkonsumtion. Lägre kostnader kallas för rovdrift.

Det är en anti-företagarvåg som nu riktar sig mot människors rätt till fria val, men som ytterst inverkar menligt på synen på företagande.

Företagande är aldrig mäktigare än de kunder eller klienter man gör nöjda. Företagande är en ständig kamp för att med effektivitet och tillmötesgående göra det bästa för den som anlitar en. Företagandets konkurrens gör alla lite bättre, ger alla fler alternativ och driver utveckling framåt.

* * *

Denna antologi är en stridsskrift för valfriheten.

Vi lyfter därför fram de många perspektiven på valfriheten i välfärden.

Att den enskildes rätt att bestämma över sin egen välfärd samtidigt är rätten att välja för att ha makt över sin vardag.

Att valfrihet handlar om hur vi ser på individen, om mänsklig värdighet och om respekt för individens val i de situationer där just möjligheten att välja är som allra viktigast.

Att möjligheten att välja förutsätter att det finns – och får finnas – en mångfald att alternativ.

Ett antal inlägg speglar dessutom hur de städer, samhällen, regioner och kommuner som tillåter fler alternativ också blir mer attraktiva för människor att leva i.

Hur resultaten i verksamheterna förbättras genom mångfald och konkurrens och hur mycket snabbare förnyelsen blir när många kan pröva att utveckla välfärden i dess olika skepnader.

Liksom det omvända, nämligen hur fattigt och enahanda det blir när valfriheten är strypt genom den politiska maktens försorg.

* * *

Det finns ett budskap som går igenom alla bidragen i denna antologi och det handlar om att författarna ser den enskilde som ett subjekt som fattar beslut över den välfärd som är den viktigaste för den enskilde, eller om han eller hon ska vara ett objekt för någon annans kontroll.

Den långa evolutionen har visat vad människorna vill. De som vill göra en revolution och vända denna välfärd över ända måste tvingas stå till svars för de nedläggningar av välfärd de vill genomföra och att de är motståndare till att människor får välja.

Här finns underlag för debatt och diskussion om hur vi ska göra svensk välfärd bättre istället för att lägga ner förnyelsens krafter och ta ifrån människorna kontrollen över välfärden. Evolutionen ska fortsätta göra Sverige och svensk välfärd bättre.

Gunnar Hökmark

Ordförande Valfrihetskommisionen

1. MER KONKURRENS KAN GE BÄTTRE VÄLFÄRD

Av Niklas Elert

Konkurrens och vinstdrivande aktörer har gynnat välfärdssektorn. Men om vinstdrivande aktörer ska kunna skapa än större samhällsnytta måste välfärdsmarknadernas regelverk förbättras.

Det kunde varit värre ...

Folk uppskattar valfriheten på välfärdsmarknaderna men ogillar vinsterna. Så länge privata företag tillåts i välfärdssektorn har det debatterats ifall de ska få göra vinst och ge utdelning till sina ägare.

Kritikernas huvudargument är att vinstintresset leder till ett välfärdsläckage: kapitalavkastningen till ägarna sägs innebära att verksamheten dräneras på resurser som borde komma brukarna till godo.

Stämmer verkligen detta?

Inte nödvändigtvis. En genomgång av de senaste trettio årens marknadsutsättning av Sveriges välfärd visar att vinstintresset faktiskt mycket väl kan sammanfalla med bättre välfärdstjänster. På i stort sett alla välfärdsområden tycks marknadsutsättningen ha lett till blygsamma förbättringar. Om man ändå ska klaga så kan man tycka att förbättringarna borde ha varit större.¹

¹ Blix och Jordahl 2021, se även Elert och Henrekson 2023. I en ny genomgång av Heller Sahlgren (2025) överträffar dessutom privata aktörer i välfärden för det mesta offentliga aktörer också om man tar hänsyn till sammansättningen av brukare.

De teoretiska anledningarna till att välfärdsmarknader kan leverera bättre välfärdstjänster än offentliga monopol handlar dels om konkurrens, dels om driftsform.

För det första kan konkurrensen tvinga alla utförare att bli bättre.

För det andra kan privat ägande och möjlighet att göra vinst ge starkare incitament till effektivisering och innovation än offentligt ägande.

... men borde bli bättre

Konkurrensen och närvaron av vinstsyftande aktörer borde kunna leda till ännu bättre och mer effektivt producerade tjänster. Men då måste politiker fundera kring regelverken på välfärdsmarknaderna.

Regelverket är särskilt viktigt för innovationskraften. Innovationer – att skapa bättre varor och tjänster eller effektivare sätt att producera dem – tros ligga bakom nittio procent av den ekonomiska tillväxten i västvärlden sedan den industriella revolutionen.

Och det är strävan efter avkastning som sporrar privata företag till att ägna sig åt innovation. På vanliga marknader kan man säga att vinsten uppstår för att en innovation – till exempel en ny vara eller tjänst som kunderna vill köpa – ger en entreprenör ett tillfälligt monopol.

Eller snarare: det är vad som sker i fall innovationen faktiskt efterfrågas, vilket är sällsynt. De flesta produkt lanseringar är trots allt fiaskon, och de flesta företag går under inom loppet av några år. Vinsten kan alltså betraktas som en ersättning till den som vågar ta de risker som krävs för att ta fram innovationer.

I normalfallet kommer innovationsmonopolet att försvinna och vinsten successivt att urholkas. Främst eftersom andra företag uppmärksammar den nya vinstmöjligheten och utmanar entreprenören. Samsungs snabba replikering av Apples iPhone är ett klassiskt exempel, men det sker överallt och hela tiden.

Med tiden urholkar konkurrensen på en fri marknad värdet av att vara först. Innovationens nytta skiftar till att bli ett konsumentöverskott (skillnaden mellan vad en person är villig att betala för en vara eller tjänst och vad denne faktiskt betalar).

Följden är smått otrolig: uppfinnare, entreprenörer och producenter erhåller i genomsnitt mindre än tre procent av det värde deras aktiviteter bidrar med. Resten tillfaller främst konsumenterna i form av lägre priser och högre kvalitet.²

Konkurrens och vinstmöjligheter bidrar på så vis till att resurser används effektivt på fria marknader. Omvänt kan varaktigt höga vinster vara ett tecken på svag konkurrens – men vinsterna på svenska välfärdsmarknader tycks inte högre än på andra marknader.

Välfärdsmarknader är nästan-marknader

Om nu vinstintresse och konkurrens är så bra, varför har de gynn samma effekterna av marknadsutsättningen av den svenska välfärden inte varit större?

För att svara på det bör vi först konstatera att välfärdens kvasi-marknader skiljer sig från vanliga marknader på ett flertal vis. Förledet kvasi- betyder faktiskt ”nästan”, och det är i flera avseenden nästan-marknader som vi har att göra med.

Till att börja med kommer företagens intäkter inte direkt från brukarna utan främst från skattemedel. Ofta i form av en värdecheck som brukarna (på kvasimarknader med brukarval) ”ger” till den valde utföraren.

Företagen får heller inte sätta vilka priser de vill: en viktig jämlikhetsaspekt hos kvasimarknader är nämligen att alla brukare ska ha samma köpkraft.³ Och trots inflödet av privata företag under 30 års tid är de flesta välfärdsutförare fortfarande offentliga aktörer som alltså saknar de drivkrafter till innovation som vinstintresset

² Nordhaus 2005

³ Enligt välfärdsforskaren Julian Le Grand (2009) gör jämlik köpkraft detta slags valfrihetsmodeller till ”fundamentalt jämlikhetsskapande verktyg”.

för med sig. I den bemärkelsen är vinstintresset redan dramatiskt begränsat på välfärdens kvasimarknader.

Dessutom är välfärdsmarknader konservativa. Eftersom de finansieras av skattepengar har politiker varit tvungna att sätta ner foten och bestämma vilka tjänster en utförare får ta betalt för.

Skillnaderna är begripliga, men leder till att välfärdsmarknadernas signaler kring vinst och förlust blir kringskurna jämfört med vanliga marknader. Det är därför svårare för utförare att lära sig vad brukarna vill ha och hur de ska innovera och förbättra sig. Möjligheten för brukare att fatta informerade val är också mindre. Sannolikt leder dessa problem till mindre innovation än på vanliga marknader.

Så måste det dock inte vara. Nedan listar jag några reformer av välfärdsmarknadernas regelverk som borde få dessa sektorer att tillvarata mer av sin innovationspotential. I slutändan skulle det resultera i bättre välfärdstjänster.

Valfriheten måste bli reell för att konkurrensen ska ha gynnsamma effekter

Konkurrensen i välfärden är ofta mindre omfattande än man kan tro. En majoritet av kommunerna bedriver till exempel *alla* särskilda boenden helt i egen regi. Och på många kvasimarknader med upphandling innebär ”konkurrensen” i praktiken att aktörer tävlar om vem som ska vinna ett upphandlingskontrakt. Sedan finns exempel på kommuner som, trots fri etablering på pappret, bara har en enda skola eller ett enda äldreboende eftersom inga andra har etablerat sig.

Att stärka brukares valfrihet är centralt för att konkurrensen ska göra välfärdsmarknader mer innovativa. Logiken är enkel: när missnöjda brukare kan byta eller hota att byta utförare sporrar alla att bli bättre. Och ju fler utförare som finns, med olika slags driv-

krafter, desto större är sannolikheten att någon kommer på nya, smartare sätt att göra saker och ting på.

Valfriheten är också viktig för att utförarna ska lära sig vad brukarna vill ha: om man har monopol lokalt saknar man någon att jämföra sig med. Då kan det vara svårt att veta om utfallen är bra eller inte, vare sig man är en vinstsyftande eller icke-vinstsyftande aktör.

Gör marknaderna tillräckligt stora för att privata aktörer ska våga utmana

”Privatiseringen” till trots är de flesta utförare i den svenska välfärden än i dag offentliga, icke-vinstsyftande aktörer. Att det kan vara ett problem blir tydligt om vi ser till grundtanken bakom att konkurrens ska ha välgörande effekter på kvasimarknader. Medan vinstsyftande aktörer vill expandera sin verksamhet som svar på ökad efterfrågan, gäller detsamma knappast för offentliga utförare eller icke-vinstsyftande privata alternativ.⁴

Storleken på marknaden är viktig för att avhjälpa detta problem. Vissa kommuner är för små för att privata utförare ur ett ekonomiskt perspektiv ska kunna rättfärdiga ett inträde där, åtminstone på kort sikt.

Att göra den definierade marknaden större kan hjälpa. Det kan ske exempelvis genom riks- eller regionintag, eller så kan privata aktörer få prövat om en kommun gjort vad den kan för att skapa en marknad som är stor nog för att åstadkomma utmaningsbarhet. Större marknader minskar riskerna för nya aktörer och gör det lättare att sprida konkurrensens kvalitetsfrämjande effekter.

Rätt fokus och rätt utvärderingskriterier

Välfärdstjänster finansieras av skattepengar. Politiker och byråkrater som vill värna om kvaliteten och skattebetalarnas pengar behöver slå fast vad utförare måste tillhandahålla.

⁴ Hoxby 2003.

Men också en mycket generellt formulerad tjänstebeskrivning kommer att hämma den fria marknadens myllrande upptäcktsresa där producenter och kunder prövar sig fram, längs många olika vägar, med många olika destinationer.

En stor del av problemet är att tjänstebeskrivningarna i nuläget fokuserar för mycket på processen – *hur* saker och ting ska göras och med vilka medel – snarare än på önskvärda resultat.

Tjänstebeskrivningen måste alltså vara tillräckligt bred för att ge möjligheter att utvecklas och så pass konkret att förbättringssträvanden fokuseras till relevanta dimensioner.

Problemen förvärras så klart om tjänstebeskrivningarna inte ens mäter ”rätt” saker, det vill säga relevanta kvalitetsmått inom sektorn i fråga. Betygsinflationen i den svenska skolan är ett uppenbart exempel; skolorna konkurrerar inte med kunskap, utan med möjligheten till höga betyg till låg ansträngning.

Tillförlitliga betyg och andra kvalitetsindikatorer skulle göra det lättare att fokusera på resultatet i stället för processen, så att det offentliga kan ha en *hands off*-approach till *hur* utförarna når fram till goda resultat. Det skulle öppna vägen för mer innovation, och stärka förändringsmöjligheterna på välfärdsmarknaderna.

Avslutningsvis

Ingen vinner på detaljstyrning. Poängen med reformerna jag skisserat ovan är att underlätta för välfärdsmarknaderna att själva generera den information och kunskap som behövs. Utförarna får då bättre förutsättningar att konkurrera baserat på sådant som brukarna vill ha, vilket stimulerar till innovationer som sedan, om de visar sig värdefulla, kopieras av andra aktörer.

Just eftersom dessa marknader fortfarande domineras av offentliga utförare med svagare drivkrafter till innovation och förbätt-

ringar blir det ännu viktigare att de privata utförare som faktiskt finns kan ta risker, i förhoppning om framtida avkastning.

Referenser

Blix, M. och H. Jordahl (2021). Privatizing Welfare Services: Lessons from the Swedish Experiment. Oxford: Oxford University Press.

Elert, N. och M. Henrekson (2023). Vinstintresset som samhällsintresse? Vinst, valfrihet och innovation i välfärden. Svenskt Näringsliv.

Heller Sahlgren, G. (2025). Utfallskvalitet inom offentlig och privat välfärd. Svenskt Näringsliv.

Hoxby, C. M. (2003). "School Choice and School Productivity. Could School Choice Be a Tide That Lifts All Boats?". I C. M. Hoxby (red.), *The Economics of School Choice* (s. 287–342). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Le Grand, J. (2009). *The Other Invisible Hand*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Nordhaus, W. D. (2005). "Schumpeterian Profits and the Alchemist Fallacy". Yale Working Papers on Economic Applications and Policy No 6. New Haven, CT: Department of Economics, Yale University.

Niklas Elert är doktor i nationalekonomi och verksam vid Handelns Forskningsinstitut, HFI. Han är ledamot i Produktivitetskommissionen och har tidigare jobbat som ledarskribent, bland annat på Expressen.

2. VALFRIHET ÄR VÄRDIGHET

Av Nike Örbrink

1985 var ett år när det som ibland har kommit att kallas för DDR-Sverige stod på sin topp. Socialdemokraterna kammade hem 44,68 procent i riksdagsvalet och skattekvoten skulle innan 80-talets slut ha stigit från ungefär 44 till nästan 50 procent av BNP.

1985 är också året då den så kallade maktutredningen tillsattes av vice statsminister Ingvar Carlsson. Utredningen hade i uppgift att ”fördjupa kunskaperna om den svenska demokratins villkor, om medborgarnas möjligheter att påverka sina levnadsvillkor och om de faktorer som skapar makt att forma morgondagens Sverige”.

Fem år senare överlämnades slutbetänkandet och följande passage ur utredningen har kommit att citeras ofta:

”Den offentliga sektorn är till stora delar uppbyggd enligt de standardiserade enhetslösningarnas princip. Medborgarundersökningen visar att många som kommer i kontakt med den offentliga sektorn känner tyst vanmakt.”

Maktutredningens slutsatser sägs ofta ha varit starkt bidragande till den valfrihetsrevolution som skulle komma att äga rum under de två nästkommande decennierna. Allt från förskolor och skolor till sjukvård och äldreomsorg omfattades. Syftet var tydligt: att råda bot på den tysta vanmakt som människor kände inför de välfärdsinsatser som staten erbjöd. Makt och rådighet skulle åter-

lämnas till den enskilda människan, för att efter eget gottfinnande och preferenser kunna forma sitt liv.

Stockholm i valfrihetsfronten

I dag, nästan fyrtio år senare, har Stockholms äldre den förändringen att tacka för mycket.

Stockholmarna gillar valfrihet. I staden har runt 26 000 personer någon form av äldreomsorgsinsats. Antalet äldre som bor på stadens vård- och omsorgsboende är cirka 5 500 och nästan 15 000 stockholmare har hemtjänst. Av stadens totalt 8 300 platser på vård- och omsorgsboende drivs ungefär 3 200 i egen regi och 5 100 av privata utförare. Staden hyr även ut platser till andra kommuner i regionen.

För vård- och omsorgsboenden erbjuds numera alternativ till egen regi, enligt lagen om offentlig upphandling (LOU) och lagen om valfrihet (LOV). Tack vare detta finns en mångfald av aktörer med olika profiler och inriktningar för stockholmarna att välja mellan. Detta är kanske särskilt viktigt i en huvudstad där gruppen äldre varierar. Precis som den övriga befolkningen utgör inte äldre en homogen grupp utan speglar befolkningen i övrigt. Här finns människor med olika bakgrund, modersmål, sexualitet och preferenser.

För Stockholm har valfriheten på äldreområdet bland annat inneburit en initiativrikedom och kvalitet i omsorgen som annars inte varit möjlig. Att kommunala tjänstemän skulle ha tagit initiativ och startat profilboenden med exempelvis persisk eller spansk inriktning ter sig osannolikt.

Nytänkande som främjar livskvalitet

Ett tecken på det är att det är det privat företaget Kavat som driver två boenden med just de inriktningarna. Dessa har startats av eld-

själar, inte kommunala byråkrater. Tack vare detta kan äldre med persiskt ursprung bo på ett boende som serverar mat de känner igen och uppskattar. Personalen talar deras modersmål, något som är särskilt viktigt då det är vanligt att återgå till att tala sitt modersmål vid demenssjukdom. Högtider de känner igen firas. Valfriheten gör det helt enkelt möjligt att få leva sina sista år i en bekant miljö som påminner om den man levde sina första i.

Ett annat exempel på innovationen som följer av valfrihet står det Stockholmsbaserade privata hemtjänstföretaget Eveo för. De har utvecklat ett system som dagen innan alla hemtjänstbesök meddelar omsorgstagaren och/eller anhöriga vem ur personalen som är schemalagd att komma. Den äldre och dess anhöriga får därtill en hälsningsvideo från den som kommer och informeras direkt om eventuella förseningar eller förhinder. På så sätt blir det inte en anonym anställd, med enbart en logga på bröstet, som knackar på dörren och vill bli insläppt – utan en medmänniska. Det ökar tryggheten och minskar risken för äldrebedrägerier.

Om, som vänster ofta framställer det, endast vinstjakten varit den primära drivkraften bakom privata omsorgsföretag som exempelvis Eveo; varför nöjer sig då inte privata aktörer med att driva vård- och omsorgsföretag med en medelmåttig kvalitet för att håva in enkel storkova?

Helt enkelt för att vinst, eller egentligen att undvika minusresultat, bara är en förutsättning för att kunna driva en verksamhet. Hotet om konkurs är ständigt närvarande för privata företag, till skillnad från kommunala förvaltningar, vilket skapar en stark drivkraft att leverera en omsorg som är bättre än konkurrenternas när det kommer till kvalitet och innovation.

Valfrihet viktigt i det mest privata

Valfrihet för äldre är även en fråga om värdighet och agens. För medan det ses som en självklarhet att alla andra myndiga medborgare har full rådighet över vem man vill släppa över tröskeln till sitt hem, gäller uppenbarligen inte samma självklarhet för äldre.

Valfrihet inom äldreomsorgen blir på detta vis ett sätt att garantera att äldre behåller det människovärde som kommer av rådighet och agens i sitt eget hem. Varför skulle en människa på grund av hög ålder bry sig mindre än någon annan om vem som stoppar om en med en filt, duschar en, tar i ens kropp eller kammar ens hår?

Äldreomsorgen är till sin natur bland den mest intima och privata hjälp en människa kan ta emot. Att själv få välja vem som ska ge den hjälpen borde, rent ut sagt, vara en självklarhet.

Konfliktlinjen mot partier som motsätter sig valfriheten blir här extra tydlig. Tendensen att vilja reducera människor till medel för att nå ideologiska mål, snarare än att se människan som ett mål i sig, lyser igenom deras strävanden på äldrepolitikerns område.

Dessa ideologiska skygglappar och motstånd mot valfrihet riskerar även att lämna landet sämre rustat för att möta de utmaningar som kommer av en åldrande befolkning. I exempelvis Stockholm beräknas antalet äldre (80+) fördubblas fram till 2040. Detta kommer innebära en kraftigt ökad efterfrågan på äldreomsorgens område, till en beräknad ökad kostnad på mellan sex och tio miljarder kronor.

Vänsterns vilja till detaljplanering

I stadens äldreboendeplan beräknas att runt 36 nya vård- och omsorgsboenden måste byggas för att möta ökningen till 2040. Trots detta hann knappt det nya vänsterstyret i Stockholm tillträda 2022 innan det antog en princip om en 60/40-fördelning mellan nya privata och kommunala vård- och omsorgsboenden. Detta satte ett

effektivt tak på att högst tolv av dessa 36 nya boendena får byggas av privata aktörer. Större valfrihet gör sig inte besvär, var det tydliga budskapet. Detta tak äventyrar inte bara framtidens valfrihet inom äldreomsorgen, utan också vilken omsorg som överhuvudtaget kommer att finnas tillgänglig.

Det lämnar Stockholms skattebetalare närmast ensamma med utmaningen att, utöver upprustningen av befintliga äldreboenden som nått sin tekniska livslängd, garantera att tillräckligt många nya boenden byggs.

Det är en tuff investeringskalkyl, även för en stor stad som Stockholm. Redan året efter vänsterstyrets tillträde hade dock antalet boenden från privata aktörer reviderats till 13 stycken, då den utbasunerade principen plötsligt övergått i en "målsättning". Valfriheten och de privata aktörer som kommer med den får således snällt kliva fram när kommunens egna investeringar faller kort.

Det är även ett faktum att trots "målsättningen" om en 60/40-princip så drivs fortfarande 5 120 av de 8 321 platser på vård- och omsorgsboenden som Stockholms stad har tillgång till i privat regi.

Det torde stå klart för alla att valfriheten och privata aktörer är helt nödvändiga för att klara framtidens välfärd. Vänsterns ideologiskt motiverade motstånd mot "vinster i välfärden" riskerar bara att lämna oss sämre rustade för framtiden.

Tysk mångfald och valfrihet

Det är viktigt att inte fastna i en tanke om att valfrihet endast innebär privata aktörer i form av aktiebolag. För en kristdemokrat är det enkelt att blicka ut över de goda kristdemokratiska exempel som finns i Europa. I Tyskland har inte socialdemokratin avvecklat de ideella krafter som utgör en naturlig del i en mix av utförare inom omsorgsområdet.

Med sin begynnelse i 1883 års sociallagstiftning, genomdriven av konservative Otto von Bismarck, valde Tyskland en vård- och omsorgsmodell som tog sin utgångspunkt i delat ansvar och pragmatism. Konfliktlinjen gick mot socialisterna, vars utgångspunkt i välfärdsfrågan var kraftigt ideologiserad och vilka hade som mål att avveckla befintliga samhällsstrukturer till förmån för socialistiska dito.

Effekterna av Bismarcks pragmatiska linje kan fortfarande ses i dag där sjukvård tillhandahålls av en myriad av privata företag och icke-vinstdrivande organisationer, såväl som det offentliga.

Skillnaderna⁵ mellan förbundsländerna är också stora. I exempelvis Nordrhein-Westfalen tillhandahålls över 60 procent av all sjukvård av icke-vinstdrivande aktörer (2022). I Bayern är däremot siffran 12,7 procent (2022).

Trots de stora skillnaderna i driftsform har denna valfrihet drivit fram vad som nästan kan beskrivas som en överkapacitet när det kommer till sjukvård. Tyskland har flest sjukhusbäddar per capita i hela EU, något som politikerna i Berlin sedan januari 2025 också aktivt försöker minska⁶ genom en nationell omstrukturering av incitamentsstrukturerna. Debatten kunde inte ha varit mer fjärran från den vi har i Sverige. Lärdomen är tydlig – valfrihet funkar.

Fortlöpande förbättring och förädling

Valfriheten får däremot inte stagnera i sin nuvarande form, utan måste ständigt utvärderas och blicka framåt. Försvar av lagen om valfrihetssystem (LOV) får inte övergå i ett slentrianmässigt motstånd till förändringar av nuvarande system.

Försvarare av valfriheten måste proaktivt utvärdera systemen och se vad som kan förbättras, men också vara visionära i hur valfriheten kan utvecklas. Bör exempelvis LOV som driftsform utvidgas till att omfatta hela region Stockholm? Eller bör man kanske

⁵ <https://www.statista.com/statistics/578451/hospital-share-germany-by-sponsorship-state/>

⁶ <https://www.dw.com/en/germany-begins-major-reform-of-its-hospital-sector/a-69236520>

sträva mot införandet av en nationell LOV? Kanske behöver de så kallade reserverade upphandlingarna för idéburen sektor, enligt lagen om offentlig upphandling (LOU), ges större möjligheter att konkurrera mot etablerade vinstdrivande aktörer?

Oavsett vision måste valfrihetsdebatten hållas levande och vital. För annars riskerar vi att gå i en liknande fälla som Socialdemokraterna och Vänsterpartiet, vilka stirrar sig blinda på driftsformen snarare än omsorgen som faktiskt ges.

Nike Örbrink är gruppleadare för Kristdemokraterna i Stockholms stad och ledamot i Kristdemokraternas partistyreelse och verkställande utskott. Hon var tidigare ordförande för KDU Sverige och har även ansvar för Kristdemokraternas politikutveckling inom äldreomsorgen.

3. LÄNGE LEVE VALFRIHETEN!

Av Sofia Nerbrand

När vår familj lämnade huvudstaden för Malmö för femton år sedan var jag inte beredd på att det skulle finnas så få privata förskolor. I Stockholm fanns det mängder att välja mellan.

Jag fick förklarat för mig att det knappt startat några fristående dagis sedan 1991–1994, som är det enda tillfälle då kommunen styrdes av borgerliga partier. Före och efter har Socialdemokraterna haft makten i Malmö.

Till slut hittade vi ett föräldrakooperativ inom gångavstånd. Våra två barn trivdes bra, och vi tyckte att det var roligt att lära känna andra föräldrar. Men vi blev också snabbt varse hur Malmö stad motarbetade vår verksamhet. Tjänstemän kom med hitte-på-regler för att sätta käppar i hjulet. Vänsterpolitiker kom med i stort sett ouppnåeliga krav för att vi skulle nötas ner.

Successivt tvingades vi bygga om det vackra gamla gårdshuset från 1800-talet till en själlös institution. Byggnaden skulle tvunget handikappanpassas – trots att inga barn eller föräldrar hade funktionshinder. Kostnaderna skulle vi stå för, samtidigt som vi inte fick ta in fler barn och på så sätt öka intäkterna. Kommunen hävdade nämligen bestämt att varje barn skulle ha 30 kvadratmeter utomhusyta i direkt anslutning till förskolan. Det spelade ingen roll att

den låg i Malmös täta gamla stad och att en av Sveriges största och vackraste parker låg 100 meter från förskolan.

Även den kringliggande innergården, som alla grannar uppskattade mycket, var tvungen att rivas upp för att täckas av breda stenlagda gångar. Grönskan och trivseln försvann.

Politisk vilja och motvilja

Hade inte vi föräldrar varit välutbildade, verbala och viljestarka hade förskolan fått lägga ner för länge sedan. På grund av politisk motvilja till valfrihet och konkurrens.

I dag finns det omkring 100 fristående och 190 kommunala förskolor. Det finns 108 grundskolor, varav 83 är kommunala och 25 är fristående.

Jag behöver väl inte berätta att Internationella Engelska Skolan (IES) inte finns i Malmö – för här har det inte funnits några lämpliga lokaler, enligt kommunen. Men IES finns i närliggande Staffans-
torp, Lund, Landskrona och Trelleborg. Behöver jag upplysa om att dessa kommuner inte styrs av ideologiskt röda socialdemokrater?

Det är ett stort problem att det inte finns fler privata alternativ också i mindre kommuner. Skolforskaren Gabriel Heller Sahlgren har funnit att elevernas skolresultat är sämst i mindre kommuner i glesbygd – till och med sämre än i storstädernas utanförskapsområden (2021).

Det saknas fristående grundskolor i 105 kommuner i Sverige, och valfriheten och konkurrensen är därför obefintlig för elever och föräldrar som bor där.

I grundskolans går det totalt drygt 1 100 000 elever. Cirka 115 000 av dem bor i kommunerna utan fristående alternativ, vilket motsvarar 10 procent. Det är tämligen många, givet att valfrihetsreformerna genomfördes för 30 år sedan.

105 kommuner utan friskolor⁷

Arjeplog	Eda	Hjo	Ljusnarsberg	Nykvarn	Sotenäs	Trosa
Arvidsjaur	Emmaboda	Hofors	Lycksele	Nässjö	Storuman	Vadstena
Askersund	Essunga	Hällefors	Lysekil	Ockelbo	Strömstad	Vimmerby
Bengtstors	Forshaga	Härjedalen	Malung-Sälen	Olofström	Strömsund	Vindeln
Berg	Gagnef	Högsby	Malå	Osby	Surahammar	Vårgårda
Bjurholm	Gnosjö	Kil	Markaryd	Ovanåker	Svenljunga	Värnamo
Bjuv	Grästorp	Kinda	Mellerud	Oxelösund	Säter	Ydre
Borgholm	Gullspång	Kristinehamn	Mjölby	Perstorp	Sölvesborg	Åre
Boxholm	Götene	Krokoms	Mullsjö	Ragunda	Tibro	Åsele
Bromölla	Habo	Kumla	Munkedal	Robertsfors	Tidaholm	Åstorp
Bräcke	Hagfors	Kungsör	Munkfors	Rättvik	Tierp	Ätvidaberg
Burlöv	Hallsberg	Köping	Mönsterås	Sala	Timrå	Älvdalen
Dals-Ed	Hallstahammar	Laxå	Norberg	Skinnskatteberg	Torsby	Älvsbyn
Degerfors	Hammarö	Lekeberg	Nordmaling	Smedjebacken	Torsås	Ödeshög
Dorotea	Herrljunga	Lessebo	Norsjö	Sorsele	Tranemo	Östhammar

Frihet att välja är populärt

Systemet har dock vuxit betydligt sedan starten i början av 1990-talet. Ursprungligen gick färre än 1 procent i privata skolor, medan cirka 16 procent av grundskoleeleverna och 31 procent av gymnasieeleverna går i fristående skolor 2025. Omkring 85 procent av dessa elever går i vinstdrivande skolor.

Nu för tiden går 417 000 elever i en fristående skola eller förskola. Ungefär en fjärdedel av Sveriges skolor och förskolor är fristående.

Enligt Friskolornas riksförbund (numera Almega Utbildning) finns det fristående förskolor i 245 av landets 290 kommuner. Fristående grundskolor finns i 186 kommuner och fristående gymnasieskolor i 97 kommuner.

Givet det jag har beskrivit ovan är det problematiskt att skoldebatten präglas i så hög grad av ett Stockholmsperspektiv. De flesta debattörerna och beslutsfattarna utgår ifrån att det finns gott om valfrihet som i Stockholm – och inte sällan att privata alternativ utgör ett problem. Men för en majoritet av den svenska befolkningen förhåller det sig inte så.

⁷ Källa: Skolverket. <https://loblog.lo.se/2023/04/hundratals-kommunerna-utan-friskolor-eller-bara-10-procent-av-skolmarknaden/#:~:text=I%20Skolverkets%20statistik%20finns%20samtliga,finns%20friskolor%20i%20185%20kommuner.>

Det var inte självklart med valfrihet

När man som jag befinner sig i 50-årsåldern och minns uppväxten i DDR-Sverige, när man inte kunde byta skola utan att alla utgick ifrån att man var ett mobbingoffer, så blir den svepande kritiken mot friskolor och valfrihet också lite kuslig.

Jag växte själv upp i ett mycket homogent Karlstad. Vi hyrde moviebox på helgerna för att kunna se något annat än SVT – och lärarna bar socialdemokratisk partinål. Att engagera mig politiskt för valfrihetsreformer var en fråga om att skapa mer personlig frihet och möjligheter att kunna leva och tänka som man vill.

När jag talar med yngre människor i dag, de som föddes efter Murens fall och implementeringen av friskolesystemet under tidigt 1990-tal, slås jag av att de saknar insikt om vad begränsad valfrihet betyder. Och de begriper inte att det måste finnas politiskt och praktiskt utrymme för ägare av fristående alternativ att sköta verksamheten på sitt vis, givetvis inom ramen för lagar, regler och läroplanen.

Men gör man det för svårt för verksamheten, till exempel genom att föreslå att privata företag ska behöva följa offentlighetsprincipen, förstår man inte att man måste tillåta fri företagsamhet för att få ett utbud av alternativ. Hur ska annars skolentreprenörer orka bedriva sin verksamhet? Och vad är poängen om allt ändå måste strömlinjeformas in i varje detalj?

Konkurrens och ett stort utbud leder till bättre kvalitet, större bredd, högre effektivitet och mer valfrihet. Det vet vi säkert från fria marknader. Samtidigt är självfallet skolan betydligt mer komplex. Det handlar om barn, det råder skolplikt, finansieringen är gemensam och det finns långtgående regler och lagar för vad skolor måste leverera.

Min poäng är i all enkelhet att för att få pluralism och valfrihet behöver fler lärare starta eget. Barbra Bergström som startade IES var från början lärare och hon startade sin första skola utan så mycket som en kateder, men med en dröm om att skapa en tvåspråkig kunskapsfokuserad friskola. Tiotusentals barn och ungdomar har aktivt valt att få denna undervisning. Anmälningslistorna är långa och skolresultaten goda.

Missuppfattningar och misstänkliggöranden

Det finns också en utbredd missuppfattning om att skolföretag går med stora vinster. Det är fel. Genomsnittet för alla friskolor sammantaget är ett överskott på cirka 2,5 procent av omsättningen efter skatt. Det finns alltså inte stora marginaler och merparten av överskottet återinvesteras i verksamheten.

Att skolsystemet av vänstern framställs som en förfärlig ”marknadsskola” som berikar stora internationella ansiktsslösa ägare är olyckligt. Dels för att fokus läggs på ägandet i stället för vad eleverna faktiskt får för utbildning, dels för att förståelsen för att bedriva privat verksamhet minskar.

Men det är inte bara socialister som ifrågasätter profiten. Även borgerliga partier som stod bakom 1990-talets valfrihetsreformer har tyvärr slutat försvara de grundläggande värdena frihet, pluralism, institutionell konkurrens och entreprenörskap. I stället kommer krav på förstatligande, mer regleringar och vinstbegränsningar.

Sverige har ett av världens mest dynamiska skolsystem, tack vare skolpengen. Trivs man inte på sin skola kan man byta, oavsett var ens föräldrar har råd att bo. Stigmatiseringen att komma ny till en klass från en närliggande skola har tack och lov försvunnit. Många fler kan också hitta miljöer, inriktningar och pedagogiker som passar dem än vad jag hade som barn.

Sverige i världstoppen

De senaste TIMSS-mätningarna⁸ visar också att elever i årskurs fyra och åtta presterar riktigt goda resultat i en internationell jämförelse. Elever som talar svenska hemma är bland de bästa i världen på matematik och naturvetenskap. Bara några länder i Östasien ligger före. Svenska elever får alltså till och med bättre resultat än våra finska grannar, som under lång tid har presterat bättre än oss. Det är häpnadsväckande bra. Elever med svenska som modersmål är riktigt duktiga, även internationellt sett.

Baksidan på samma mynt är att barn med invandrarbakgrund är de som har dragit ner resultaten på totalen under många år. Men även deras resultat har vänt uppåt.

Valfrihet för alla

De största utmaningarna står således att finna bland elever med en eller två föräldrar som är födda utomlands och inte behärskar svenska väl, samt i glesbygd (där det alltså på många ställen inte finns några friskolor).

Att råda bot på problemen med bristande kunskap och färdigheter hos de elever som har underkända betyg torde alltså inte lösas genom att racka ner på de grundläggande principerna bakom friskolesystemet. Man kanske snarare borde underlätta för fler skolkoncerner eller enskilda entusiaster att starta privata alternativ på ställen som Munkfors och Älvdalen.

Valfriheten är också avgörande för att bryta boendesegregationens betydelse för skolresultaten. Många elever med invandrarbakgrund kan tack vare skolpengen välja att gå i skolor utanför deras egna bostadsområden, vilket inte hade varit möjligt om närhetsprincipen tillämpades fullt ut.

⁸ Trends in International Mathematics and Science Study.

Till syvende och sist handlar det dock om grundläggande värderingar: Vem är det som ska bestämma var ett barn ska gå i skola – är det föräldrarna eller politiker och kommunala tjänstemän?

Och är det inte bra att lärare, föräldrar, entreprenörer och aktörer inom civilsamhället har en möjlighet att starta och driva skolor? Det ger också medarbetare fler arbetsgivare att välja mellan än bara kommunala skolor.

Människor är olika och har olika preferenser. Det är nödvändigt med en pluralism och valfrihet inom skolväsendet för att kunna möta deras behov och önskemål.

Referenser:

https://www.svensktnaringsliv.se/sakomraden/valfard-och-offentlig-sektor/allt-fler-valjer-privata-alternativ-i-valfarden_1218606.html

https://www.svensktnaringsliv.se/sakomraden/utbildning/rapport-elever-pa-landsbygden-har-samre-studieresultat_1174860.html

<https://www.friskola.se/skolor-och-elever/>

Sofia Nerbrand är politisk redaktör på Kristianstadsbladet & Norra Skåne.

4. INDIVIDENS RÄTTIGHETER ÄR NYCKELN TILL EN FUNGERANDE VÄLFÄRD

Av Gustaf Drougge

Svensk offentlig sektor har i decennier byggts upp utifrån en tro på centralisering och politisk styrning som garant för kvalitet. Men utan starka individuella rättigheter för patienter, omsorgstagare och elever faller välfärden samman. System som saknar tydliga incitament att leverera hög kvalitet och effektiv resursanvändning blir ineffektiva och riskerar att skapa ojämlikhet och övergrepp, snarare än trygghet. När individens valmöjligheter begränsas och konkurrens sätts ur spel, blir konsekvensen sämre kvalitet, ökade risker för den enskilde och lägre samhällsekonomisk produktivitet – vilket i sin tur leder till högre skatter och ett svagare Sverige.

En marknadsliberal välfärdsmodell utgår från att individer är bäst lämpade att fatta beslut om sin egen vård, skola och omsorg – och att systemet måste vara uppbyggt för att ge dem reell makt över dessa beslut. Det innebär att vårdpeng, skolpeng och omsorgsresurser ska följa individen, snarare än att administreras av politiskt styrda byråkratier. Det innebär också att välfärden måste

präglas av konkurrens och valfrihet, där ineffektiva aktörer kan väljas bort och där innovation och kvalitet premieras.

Den svenska välfärden lider idag av en paradox: den har aldrig varit så kostsam för skattebetalarna, men samtidigt presterar den allt sämre. Vårdköerna är längre än någonsin, den kommunala skolan misslyckas i sitt kunskapsuppdrag med var sjätte elev och äldreomsorgen präglas av missförhållanden.

Samtidigt fortsätter många att betrakta offentlig drift som en garanti för kvalitet, trots att återkommande exempel visar motsatsen. En offentlig sektor där individen saknar starka rättigheter leder inte bara till ineffektivitet och slöseri – den riskerar också att utsätta de mest sårbara i samhället för allvarliga hälsomässiga och ekonomiska risker.

Vårdköer och livsfarliga systemfel när patienten saknar makt

Sjukvården är kanske det mest akuta exemplet på vad som händer när den enskilde saknar reella rättigheter. Den svenska vårdmodellen bygger på att regionerna har monopol på att organisera vården inom sina områden. Detta har lett till ett system där patienter ofta fastnar i långa köer, där sjukhusen saknar incitament att effektivisera sin verksamhet och där vårdgivare belönas för budgetföljksamhet snarare än vårdkvalitet.

IVO:s nationella tillsyn av akutsjukhusen 2023 visade att patientsäkerheten inte kan garanteras på något av de 27 granskade offentliga sjukhusen. Rapporten visade att patienter utsätts för dygnslånga väntetider, korridorvård och utebliven medicinsk behandling. Trots detta saknar patienter rätten att fritt välja vårdgivare utanför sin region eller att ta med sig en vårdpeng till en privat vårdgivare.

I kontrast till detta står Capio S:t Görans sjukhus, Sveriges enda privatdrivna akutsjukhus som är helt finansierat av skatte-

medel. S:t Göran har konsekvent levererat bättre resultat än sina offentligt drivna motsvarigheter, med kortare väntetider och högre patientnöjdhet.

Detta är ingen slump – sjukhuset har en avtalad budget och kan inte, som regiondrivna sjukhus, kräva extra resurser när kostnaderna skenar. De måste istället arbeta effektivt och prioritera patientens behov. Detta visar att incitament spelar en avgörande roll i välfärden: när resurser följer individen, tvingas vårdgivarna att anpassa sig efter patienternas behov snarare än administrativa prioriteringar.

Patienter förtjänar skadestånd när vården gör fel

Patientens utsatthet för skador i vården är för betydande. Problemet sätts i blyxtbelysning när 44 kvinnor fått sina livmodrar felaktigt bortopererade och inte fått någon ersättning för skadan, utan endast en ursäkt av sjukhuset. Regionens försäkringsbolag menar att det är oklart om ersättning kommer betalas ut, trots att vårdgivaren själv erkänt skulden.

Fallet vid Akademiska sjukhuset i Uppsala är skrämmande i sin omfattning. En intern granskning har visat att 45 kvinnor mellan 2022 och 2024 feldiagnosticerats med ett förstadium till livmodercancer och i 44 av dessa fall genomgått en operation som i efterhand visat sig vara onödig. De har förlorat sin livmoder, många även sina äggstockar, och drabbats av konsekvenser som är både fysiskt och psykiskt svåra att överblicka. Sjukhuset har självt identifierat felet, anmält enligt lex Maria och kontaktat de drabbade kvinnorna.

Lex Maria är i grunden en bra modell för att identifiera och förebygga allvarliga vårdskador. Den bygger på insikten att vården måste vara öppen med sina misstag och lära sig av dem. Men i praktiken saknas en avgörande del: konsekvenser för vårdgivaren

och rättvisa för patienten. När en vårdgivare erkänner en skada, som i de aktuella fallen vid Akademiska sjukhuset, borde det vara en självklarhet att patienten också får ekonomisk ersättning – utan krångliga processer och rättsosäkerhet.

Kvinnorna ifråga får däremot inte ersättning utan att ansöka och argumentera för sin sak. Genomsnittsansättningen på alla anmälningar till LÖF, regionernas försäkringsbolag, var under 2023 ca 26 000 kronor. Vad är möjligheten att få skapa liv värt? Mer än en månadslön i alla fall. Akademiska borde istället ge varje kvinna 250 000 kronor i skadestånd.

Sverige har ett vårdssystem där patienten sällan står i centrum när det handlar om ansvar och upprättelse. Lex Maria ska vara en garant för att vårdskador tas på allvar, men utan tydliga konsekvenser för vårdgivaren förlorar anmälningarna sin tyngd. Ett sjukhus kan anmäla sig självt, identifiera systemfel och vidta åtgärder – men det förändrar inte det faktum att de drabbade patienterna lämnas att själva kämpa för sin rätt.

En rimlig invändning mot förslaget att införa skadestånd vid erkända vårdskador är att det kan skapa en kultur av att gömma misstag i vården. Om sjukvårdspersonal riskerar att deras arbetsgivare ska behöva betala stora belopp för misstag, kan det leda till defensiv medicin – där läkare och annan personal blir mer försiktiga och undviker att ta nödvändiga beslut av rädsla för konsekvenser.

Men då bortser man från att vården redan är hårt reglerad och att ersättning för patientskador inte är ett nytt fenomen. Den stora skillnaden är att patienter som drabbats av erkända skador inte ska behöva kämpa för sin rätt i en lång och oförutsägbart process. Att betala skadestånd till patienter som har fått sin livskvalitet kraftigt försämrad är inte en bestraffning av sjukvården – det är en rättighet för individen. Dessutom skulle en sådan reform stärka förtroendet

för vården, eftersom patienter då vet att de inte lämnas utan upprättelse vid allvarliga misstag.

Otillräckligt preventivt arbete

Riksrevisionens rapport från 2023 visar att statens arbete för att förebygga vårdskador och missförhållanden inom vård och omsorg inte är tillräckligt effektivt. Rapporten lyfter fram att patienter och närstående inte involveras tillräckligt i utredningar och att det saknas tydliga konsekvenser för vårdgivarna. Den här svagheten blir särskilt tydlig i fallet vid Akademiska sjukhuset: trots att sjukhuset självt erkänner sina misstag, är det oklart om och hur de drabbade kvinnorna kommer att få ersättning.

Sverige har ett vårdssystem där patienten sällan står i centrum när det handlar om ansvar och upprättelse. Att be om ursäkt är inte tillräckligt. Lex Maria ska vara en garant för att vårdskador tas på allvar, men utan tydliga konsekvenser för vårdgivaren förlorar anmälningarna sin tyngd. Ett sjukhus kan anmäla sig självt, identifiera systemfel och vidta åtgärder – men det förändrar inte det faktum att de drabbade patienterna lämnas att själva kämpa för sin rätt.

Sverige behöver en reform där skadestånd automatiskt utgår vid erkända vårdskador. Detta skulle:

- Ge patienter upprättelse snabbare.
- Skapa ett starkare incitament för vårdgivare att förhindra liknande misstag.
- Öka förtroendet för sjukvården, då patienter vet att de inte lämnas utan ersättning.

Det måste vara en självklarhet att en vårdgivare som erkänner en vårdskada också tar ansvar för att kompensera patienten.

Sverige behöver en individbaserad offentlig sektor

Offentlig sektor är i grunden ineffektiv när individens rättigheter är svaga. Sjukvård, skola och äldreomsorg fungerar inte när det saknas konkurrens och valfrihet. En marknadsliberal reformagenda inom sjukvården måste därför fokusera på att ge individen verkligt inflytande.

1. Nationell vårdpengsnorm – låt pengarna följa patienten.

Dagens vårdersättning är ett lotteri där patientens rättigheter beror på vilken region patienten råkar bo i. Samma sjukdom kan ge helt olika tillgång till vård beroende på politiska beslut och budgetprioriteringar på regional nivå. Det innebär att patienter i vissa regioner tvingas vänta orimligt länge på vård, medan patienter i andra delar av landet får snabbare hjälp.

En nationell vårdpengsnorm skulle sätta stopp för detta. Genom att införa en enhetlig ersättning för vårdtjänster oavsett region, skulle patienter garanteras likvärdig vård, och ineffektiva vårdgivare skulle inte längre kunna dölja sina brister bakom ett politiskt konstruerat system av underfinansierade vårdplatser och köer. En rättvis vårdpeng innebär att vårdgivaren får lika stor ersättning oavsett var vården utförs, vilket skapar incitament för hög kvalitet och tillgänglighet i hela landet – inte bara där politikerna råkar prioritera vårdfrågor för tillfället.

2. Fritt vårdsök från dag 1 – patienter ska få söka vård där den finns.

Den nuvarande regionindelningen gör att patienter fastnar i en administrativ fälla. De tvingas stå i köer i sin hemregion trots att det finns ledig kapacitet på sjukhus i andra delar av landet. Det här är ett systemfel som saknar trovärdigt försvar. Om du har en livshotande

sjukdom eller en smärtsam skada, ska du inte vara bunden av ett geografiskt monopol – du ska ha rätt att få vård där den finns tillgänglig.

Fritt vårdsök från dag 1 innebär att patienten kan välja vårdgivare utan att vara beroende av sin hemregion. Det skulle leda till kortare köer, mer effektiv resursanvändning och större trygghet för individen. Regionerna har visat att de inte klarar av att hantera vårdköerna och då är det dags att ge patienten makten att välja själv.

3. Automatiskt skadestånd vid vårdskador/vården ska ta ansvar för sina misstag.

När en patient skadas av vården och sjukhuset erkänner misstaget, borde ersättning vara en självklarhet. Men dagens system tvingar patienter att genomgå långa och osäkra ersättningsprocesser där de själva måste bevisa vad vården redan har erkänt. Det är orimligt. Automatiska skadestånd skulle ge drabbade patienter snabbare upprättelse och skapa ett kraftfullt incitament för vårdgivarna att förebygga vårdskador.

Kritiker hävdar att det skulle leda till en “rädd vård”, där personalen blir mer försiktig – men det bygger på en missuppfattning. En vård där misstag erkänns och kompenseras öppet skapar större förtroende och högre patientsäkerhet. Att betala skadestånd vid erkända skador är inte en bestraffning – det är en självklar rätt för individen och en nödvändig del av ett ansvarsfullt välfärdssystem.

Sverige kan inte fortsätta med ett system där politiken försvarar ineffektivitet på bekostnad av individens frihet. Offentlig sektor måste reformeras – och det börjar med att sätta individens rättigheter först.

Gustaf Drougge är debattör, grundare av tankesmedjan Synaps och har bakgrund inom Region Stockholm som kanslichef för Moderaterna under 7 år.

5. VARFÖR HAR FRAMGÅNG BLIVIT ETT PROBLEM?

Av Mikaela Valtersson

Friskolereformen genomfördes för att öka valfriheten i svensk skola. Tanken var att elever och föräldrar skulle få möjlighet att välja en skola som passade deras behov och förutsättningar, istället för att vara låsta till den kommunala skola som låg närmast bostaden. Reformen grundade sig på övertygelsen att konkurrens och mångfald skulle förbättra utbildningskvaliteten, driva pedagogisk innovation och ge fler elever chansen att lyckas i skolan.

Vid den här tiden var den svenska skolan i stort behov av förändring. Kommunaliseringen av skolan hade skapat nya utmaningar, och valfrihet sågs som en lösning på problemen med likriktning och bristande kvalitet. Flera andra länder hade redan infört liknande system, där privata och offentliga skolor samexisterade för att ge elever fler alternativ.

Trots reformens goda intentioner och de positiva resultat som har följt, har friskolor kommit att bli en av de mest kontroversiella frågorna i den svenska skoldebatten. Idag beskrivs friskolor ofta som skolans största problem snarare än en del av lösningen. Denna förändrade bild av friskolorna har skett gradvis, genom år av missvisande debatt.

Hur blev friskolor det största problemet i skoldebatten?

Friskolor har visat sig leverera högre kunskapsresultat, större andel gymnasiebehöriga elever och högre nöjdhet bland både föräldrar och elever. Trots det har debatten kommit att präglas av misstro mot kvaliteten och en återkommande kritik mot ”marknadsskolan”, där friskolor anklagas för att sätta vinstintresse före elevernas bästa.

Den kommunikativa kraften är stor. Under många år har flera så kallade ”sanningar” om friskolor trumpetats ut i debatten. Som att vinsterna skulle vara skyhöga och resultaten undermåliga. Argumenten har upprepats så många gånger att de inte längre ifrågasätts.

Men samtidigt har realiteten trotsat dessa högljudda domedagsprofeter. Eleverna har strömmat till, nöjdheten ökat, resultaten förbättrats och fler skolor startats. Antalet barn i friskolor har ökat stadigt och uppgår nu till över 400 000 elever.

Det är en bekväm berättelse i politiken att ställa ”kapitalisten” mot ”den lilla människan”, där friskolorna målas upp som vinstdrivande profitörer som skor sig på barn. Det är en retorik som länge har funnits inom vänstern, men det verkligt anmärkningsvärda är att även borgerliga partier delvis har anammat denna världsbild.

Myter som blir till sanningar

I skoldebatten påstås ofta saker om friskolor som saknar förankring i verkligheten och stöd i forskningen. Här är några av de vanligaste myterna:

”Friskolor har bristande kvalitet.”

Flera studier indikerar att friskolor ofta uppvisar bättre studieresultat än kommunala skolor. Statistik hos Skolverket över andel elever som nått godkänt betyg i olika prov visar till exempel att elever från friskolor presterar bättre i PISA⁹ än elever från kom-

⁹ Programme for International Student Assessment, en internationell studie som undersöker 15-åringars kunskaper inom läsförståelse, matematik och naturvetenskap.

munala skolor. Även undersökningen ”Vad kan vi lära av PISA 2022?” från Svenskt Näringsliv visar att elever i friskolor presterar högre, även efter justering för socioekonomiska faktorer.

”Friskolor leder till segregation.”

Segregation är en komplex fråga och kan både handla om segregation på grund av socioekonomiska faktorer eller att betyg som urvalskriterium driver elever med höga betyg till vissa skolor och elever med låga betyg till andra. Forskning visar att skolsegregationen främst beror på bostadssegregation, då elever med olika bakgrund tenderar att bo i olika områden och därför går i olika skolor. Friskolor inte är bundna av skolornas geografiska upptagningsområden, vilket gör det möjligt för elever att välja skolor utanför sitt eget bostadsområde.

”Friskolor dränerar resurser från kommunala skolor.”

Enligt en rapport från Svenskt Näringsliv minskar friskolor kommunernas skolkostnader. Ju högre andel elever i en kommun som går i friskolor, desto lägre blir de sammanlagda kostnaderna för grundskolan. Detta kan bero på att konkurrensen från friskolor driver kommunala skolor att bli mer kostnadseffektiva.

”Friskolor är inte tillgängliga för alla.”

Det svenska systemet för friskolor är utformat för att främja tillgänglighet och likvärdighet. Friskolor följer samma skollag och läroplaner som kommunala skolor, är skattefinansierade genom skolpengen och får inte ta ut avgifter. Detta innebär att alla elever, oavsett socioekonomisk bakgrund, har möjlighet att välja friskolor utan extra kostnad.

"Friskolor är överkompenserade."

En ytterligare myt i debatten är att friskolor skulle vara överkompenserade genom skolpengen och att kommuner inte får ersättning för ansvaret att ta emot alla barn oavsett bakgrund och behov. Det är sant att kommuner har vissa uppgifter som friskolor inte har, till exempel vissa myndighetsuppgifter, övergripande planeringsansvar och att bereda plats åt alla barn. Därför är det rimligt att kommunerna får ersättning för dessa uppgifter, vilket de redan i dag får, och mer därtill. I övrigt ska principen om lika villkor gälla, och skolpengen vara densamma oavsett vilken skola eleven väljer.

Jag har lagt en hel del tid på att på djupet granska budgetar och skolpengsbeslut i 32 kommuner.

När hänsyn tagits till kommunernas bredare uppdrag, socioekonomiska faktorer och statsbidrag så skiljer det ändå 11 000 kronor per elev och år, där en elev som väljer en friskola får lägre skolpeng i genomsnitt.

Av 32 granskade kommuner är det **bara två som följer lagen** om likvärdighet och ger **lika mycket i skolpeng** till friskolornas elever som till "sina egna" kommunala elever. De extra resurser som kommunen har jämfört med vad friskolor har går ofta till tungrodd kommunal byråkrati.

Samtidigt som friskolorna misstänkliggörs, ignoreras ofta de problem som finns inom kommunala skolor. När en enskild friskola har brister används det som argument mot hela friskolesystemet, men när en kommunal skola misslyckas ses det som ett enskilt problem.

Svensk skola behöver mer innovation – inte mindre

Det finns en paradox i den svenska skoldebatten. Å ena sidan talas det ofta om vikten av innovation och utveckling i skolan för att möta framtidens utmaningar. Å andra sidan angrips just de skolor som bidrar med nytänkande och mångfald.

Dagens skola har genomgått en hel del förändringar, men mycket är också likt så som skolan såg ut för 100 år sedan, trots att samhället har genomgått enorma förändringar. Digitalisering, globalisering och nya krav på arbetsmarknaden kräver en skola som vågar tänka nytt. Här har friskolor ofta varit föregångare genom att utveckla pedagogiska metoder, införa modern teknik i undervisningen och skapa mer individanpassade lärmiljöer.

Men istället för att uppmuntra denna utveckling har debatten fastnat i en negativ syn på företagande inom skolan. Det finns en märklig föreställning om att just skolor skulle fungera annorlunda än andra verksamheter – att företag inom skolan skulle sträva efter att leverera sämre kvalitet för att maximera vinst.

I vilken annan bransch tror vi att företagare tjänar på att erbjuda en dålig produkt? Ingen ifrågasätter att en restaurangägare vill servera god mat eller att en snickare vill bygga stabila hus. Tvärtom anses det vara just kvalitet som skapar lönsamhet och tillväxt. Samma sak gäller naturligtvis för skolor. En friskola som ger eleverna en bra utbildning kommer att vara attraktiv och kan fortsätta utvecklas.

Friskolorna fyller en viktig funktion genom att erbjuda en mer flexibel och anpassningsbar lärmiljö. De kan ofta reagera snabbare på förändringar i efterfrågan och utbildningsbehov och har större frihet att utveckla nya pedagogiska metoder och modeller. Detta gör att de kan fungera som "laboratorier" för innovation inom

utbildningssektorn, vilket kan gynna hela skolsystemet. Innovations- och utvecklingskraften i fristående skolor möjliggörs genom friskolors mindre organisation med nära till ledning, mindre beroende av skiftande politiska majoriteter och med långsiktiga ägare.

Vart är borgerligheten på väg?

En bekymmersam utveckling i skolpolitiken är att även borgerliga partier har börjat anamma vänsterns problemformulering. Man tycks tro att strategin att gå åt vänster i friskolefrågan ska vinna röster och få bort friskolefrågorna från agendan – men i praktiken händer motsatsen – det bekräftar bara vänstersidans konstruerade världsbild.

Ju mer borgerliga partier triangulerar och försöker överta vänsterns politik, desto mer flyttar sig vänstern ännu längre åt vänster. I takt med detta förskjuts hela det politiska landskapet, och skoldebatten har nu kommit att handla om helt fel saker – som inte har med de verkliga utmaningarna att göra.

Men medan den politiska debatten fortsätter att vara svart-vit och polariserad, fortsätter friskolorna att leverera god kvalitet. Föräldrar och elever röstar med fötterna – fler söker sig till friskolor, och nöjdheten är hög.

Om Sverige ska ha en skola som rustar eleverna för framtiden, behöver vi en politik som bygger på fakta och inte på partitaktik. Valfrihet och mångfald är inte problem – utan lösningar.

Friskolor spelar en viktig roll i det svenska skolsystemet. De erbjuder alternativ och innovation, och har bidragit till höjda kunskapsnivåer och större nöjdhet bland både elever och föräldrar. Den laddade debatten om friskolor bygger till stor del på myter som inte speglar verkligheten.

För att kunna förbättra hela det svenska skolsystemet behöver vi se bortom ideologiska motsättningar och politiskt spel och istället fokusera på fakta och forskning. Genom att upprätthålla valfriheten och ge alla elever möjlighet att välja den skola som bäst passar deras behov, kan vi fortsätta att stärka både kommunala skolor och friskolor, och därigenom säkra en bättre utbildning för framtida generationer.

Mikaela Valtersson är chef för externa relationer på Kunskapsskolan. Hon har tidigare varit riksdagsledamot för Miljöpartiet, kommunpolitiker och gymnasielärare.

6. VÄLFÄRDS- FÖRETAGANDE, VALFRIHET OCH JÄMSTÄLLDHET

Av Lena Furmark och Isabelle Galte Schermer

Föreställ dig att du, efter flera år i branschen, har kommit på ett nytt arbetssätt som ger bättre resultat för dina kunder, till en lägre kostnad. Det finns inte möjlighet att genomföra arbetssättet på din nuvarande arbetsplats, så du bestämmer dig för att starta ett företag. Det är ett stort steg, men eftersom du har både universitetsutbildning och mångårig erfarenhet så vet du att du är väl förberedd och du är villig att ta risken att bli din egen. Du känner till din framtida kundkrets och har många utvecklingsidéer som du vill förverkliga. Banken tror på din idé och du har fått löfte om lån, med villan som säkerhet.

Tänk dig nu att branschen som du arbetar i är inom den offentliga välfärdssektorn, i en medelstor svensk stad. På nyheterna hör du debatten om vinst och en politisk vilja att minska de privata inslagen i välfärden.

Du vet att din idé skulle öka tillgången på vård, utan att kosta skattebetalarna mer. Effektiviteten och tillgängligheten skulle bli bättre. Men skulle du starta bolaget?

Berättelser från verkligheten

Den inledande berättelsen är baserad på en verklig händelse, berättad av en blivande välfärdsföretagare. Personen valde att ändå ta steget att bli egen. När beslutet skulle meddelas till dennes dåvarande chef så fick hen en oväntad reaktion. ”Det här innebär att du går över till den mörka sidan, vi kommer att krossa dig!”

Lyckligtvis var det inte slutet på just den historien, men tanken på hur många framgångshistorier som kanske aldrig tar sin början är oundviklig. Det är tyvärr inte särskilt ovanligt att företagare från välfärdssektorn bär på liknande historier.

Att anklagas för att gå över till ”den mörka sidan” är knappast ett argument byggt på fakta. Det är ett ifrågasättande av moral och värderingar. Den här moralismen slår igenom även i dagens debatt. Det tycks finnas en underliggande föreställning om att just ”mjuka” tjänster som vård, skola och omsorg bara ska få tillhandahållas utan vinstintresse, annars hotar mörkret.

Det är dock en dubbelmoral som kommer till uttryck. Den offentliga sektorns tjänsteköp när det gäller traditionellt mer manligt orienterade tjänsteområden ifrågasätts inte på dessa grunder. Det är accepterat att företag tjänar pengar och gör vinst inom ”hårda” tjänster, som transport och infrastruktur. Att företag bygger sjukhus eller förser en skola med läromedel ses inte som kontroversiellt i detta avseende.

Välfärden som arena för kvinnors företagande

Välfärden är en viktig arena för kvinnors företagande. Precis som män, tenderar kvinnor att starta företag inom branscher som de har kunskap om och erfarenhet från sedan tidigare. Sett till utbildnings- och karriärsväl så innebär detta att branscher inom tjänster, vård, omsorg och utbildning är särskilt viktiga. Inom exempelvis

vård och omsorg drivs 64 procent av de drygt 15 000 företagen på området av kvinnor.

Företagande i välfärden bidrar till ökad valfrihet i flera dimensioner. Möjligheten till företagande innebär inte bara att enskilda individer kan välja mellan att ta anställning eller att bli sin egen. Det ökar också antalet möjliga arbetsgivare för dem som jobbar i välfärden och innebär fler utförare som brukare, patienter och elever kan välja mellan. Konkurrensen från fler utförare utvecklar befintliga system och ger i längden ökad kvalitet. Rättvisan ökar genom ersättningsmodeller som gör att även de som inte kan betala ur egen plånbok kan välja mellan olika offentligfinansierade utförare.

Ökad jämställdhet med ett viktigt undantag

Att debatten tidvis är mycket hård, och att spelreglerna vad gäller välfärdstjänster ständigt ifrågasätts, slår naturligtvis mot företagandet i sektorn. Resultatet blir inte enbart färre alternativ för elever och brukare utan också osäkrare förutsättningar för företagande i kvinnodominerade sektorer.

Vidgar vi perspektiven och tar in hela arbetsmarknaden så präglas Sverige av hög sysselsättning bland både kvinnor och män. Det är ett resultat av våra system kring bland annat socialförsäkring och barnomsorg. Jämställdhet på arbetsmarknaden har varit en viktig fråga under lång tid och skillnaderna i arbetsmarknadsutfall, såsom löner och olika typer av ledarpositioner, har också minskat kraftigt under 2000-talet. Idag placerar vi oss i toppen av både EU:s och FN:s jämställdhetsindex.

Sverige är således bra när det gäller jämställdhet på många områden – men det finns ett viktigt undantag. När det gäller kvinnors företagande och entreprenörskap så hamnar Sverige långt efter de flesta länder i Europa. Sett till andelen kvinnor bland företagarna

i EU så placerar sig Sverige på plats 24 av EU:s 27 medlemsländer. Studerar man andelen kvinnor som driver företag med minst en anställd blir bilden ännu sämre, Sverige hamnar näst sist i jämförelsen.

Det finns ett oförklarat entreprenörskapsgap i Sverige

När det kommer till entreprenöriell förmåga så finner national-ekonomisk och psykologisk forskning inte några större skillnader mellan kvinnor och män. Det finns inte heller någon större skillnad när det kommer till att se affärsmöjligheter, vilket man gör i ungefär lika hög grad.

Det finns däremot skillnader på gruppnivå som kan förklara varför andelen företagare kan vara högre bland män än kvinnor generellt. Exempelvis tenderar fler män än kvinnor att ha högre tilltro till sin egen förmåga, mindre rädsla för att misslyckas och högre riskbenägenhet. Eftersom dessa gruppskillnader finns i alla länder så kan de dock inte förklara varför entreprenörskapsgapet, skillnaden i företagande mellan kvinnor och män, är större och ökande i just Sverige.

Frågan om varför inte fler kvinnor driver företag i Sverige är viktig ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Om entreprenörskapsgapet beror på direkta eller indirekta hinder kopplade till exempelvis den förda politiken så går vi miste om företag och innovationer som skapar arbetstillfällen och tillväxtkraft i den svenska ekonomin.

Delar av entreprenörskapsgapet kan med andra ord handla om att kvinnor, som i grunden är beredda att utsätta sig för de risker och den konkurrens det innebär att driva företag, avstår eller sänker ambitionsnivån på grund av den förda politiken.

Exempel där möjligheter och villkor slår olika för kvinnor och män

Sverige har under lång tid arbetat för att uppnå lika möjligheter och villkor för kvinnor och män på arbetsmarknaden, i utbildning och

anställning. Men hur ser förutsättningarna egentligen ut för kvinnors företagande och företagande i kvinnodominerade branscher?

En första insikt är att företagande i kvinnodominerade sektorer inte alltid möts med positiva hejarop, vilket exemplet ovan visar. Företagande i välfärdssektorn har under lång tid varit föremål för skiftande politiska signaler och stundtals hård kritik.

Efter den så kallade Reepaluutredningen 2017, som bland annat föreslog ett vinsttak i välfärden, sjönk nyföretagandet drastiskt och antalet nedlagda verksamheter ökade. Synen på företag inom vård och utbildning är fortfarande problematisk, vilket såklart har betydelse för både investeringsvilja och beslut kring företagande i branschen.

En andra iakttagelse är att det är viktigt att kunna finansiera sitt företag, inte minst i uppstartsfasen. Många tänker nog att det är via banklån som detta sker, vilket också var vanligt fram till mitten av 2000-talet.

Idag är det dock mindre än åtta procent av de nystartade företagen som har banklån. Hårdare regelverk och dyrare processer sätter krokben för företag generellt, men särskilt för mindre företag med få anställda och lågt realkapital – vilket ofta är fallet för företag inom tjänstesektorn. Eftersom kvinnor i högre utsträckning driver just tjänsteföretag, som inte har fasta tillgångar att belåna, så slår den här typen av lagstiftning hårdare mot kvinnors förutsättningar att få finansiering.

En tredje reflektion är att våra välfärdssystem är utformade för personer som är anställda och har ett jämnt inkomstflöde. Flera utredningar har visat att tillgängligheten till socialförsäkringssystemen brister för just företagare, vilket ökar risken att stå utan stöd vid sjukdom, föräldraskap eller arbetslöshet.

Detta är såklart problematiskt för alla företagare, män som kvinnor, men slår antagligen hårdare mot kvinnor, eftersom det är vanligare bland kvinnor att någon gång i livet vara exempelvis föräldraledig eller sjukskriven. Risken att vara företagare jämfört med att vara anställd blir då automatiskt högre.

Förutsättningar för välfärdsföretagande är en jämställdhetsfråga

Naturligtvis är frågan kring företagandets villkor större än de exempel som lyfts här. Poängen är att vi verkar glömma en uppenbar del av jämställdheten när vi pratar om kvinnors och mäns lika villkor och möjligheter på arbetsmarknaden och i samhället. Det finns inget som tyder på att kvinnor skulle ha lägre förmåga att driva företag eller att de ser färre affärsmöjligheter än män. Ändå verkar vi låta förutsättningarna att driva företag skilja sig åt, och detta får effekter.

Att ta steget och bli sin egen inom vård, skola och omsorg borde locka fler – men den politiska stigmatiseringen av vinst och företagande har en avskräckande effekt. Det finns en uppenbar risk att kvinnor väljer bort företagande för att slippa bli ifrågasatta både i offentliga och privata sammanhang. Den politiska osäkerheten kring ersättningar och andra förutsättningar gör det svårt att få både startkapital och långsiktighet.

Det är ett dyrt misstag för vårt samhälle, tillväxten och konkurrenskraften att glömma bort välfärdsföretagandet som en viktig fråga för valfriheten och jämställdheten. Tar vi inte tag i detta så riskerar Sverige att förlora viktig innovation och ännu fler potentiella företag som startas och drivs av kvinnor.

Denna utveckling behöver och kan brytas.

Grundläggande kunskaper om ekonomi och företagande borde bli ett naturligt inslag i utbildningar som leder fram till yrken i väl-

färden. Dessutom behövs bättre finansieringsmöjligheter vid start av nya företag, särskilt inom tjänstesektorerna. Slutligen så måste förutsättningarna för företagande i välfärdssektorn säkras och tydliggöras. Politiken behöver tydligt uppvärdera välfärdsföretagandet som den stora tillgång för samhället som det faktiskt utgör.

Lena Furmark är sjuksköterska och statsvetare. Hon är ansvarig för välfärdspolicy på Svenskt Näringsliv.

Isabelle Galte Schermer är expert inom jämställdhets- och arbetsmarknadsfrågor på Svenskt Näringsliv.

7. TEKNIKEN KOMMER SPRÄNGA DEN POLITISKA RANSONERINGEN INOM HÄLSA

Av Stefan Stern

Den på många sätt briljante finansmannen Jan Stenbeck reflekterade på 1990-talet över vad som under ett långt affärsliv slagit honom:

”Först har vi en person med en idé. Pengar slår idén. Den som har pengar har möjlighet att göra affärer på den idén. Politik slår pengarna. Politiker kan genom lagstiftning hindra vissa affärsidéer. Men – överraskning! – teknologi slår politiken. Genom ny teknik kan gamla politiska regelverk förlora sin verkan”.

Numera ett klassiskt citat – och under Stenbecks gärning som serieentreprenör bevisade han tesen vara sann inte minst på medieområdet. Så introducerade han exempelvis reklamtelevisionen till Sverige långt innan rikspolitikerna hade tillåtit finansieringsformen.

Vissa år kunde Stenbeck starta ett 20-tal nya bolag som skulle ta ledningen på de områden han ville förändra. Han visade mycket handfast hur näringslivet är en mycket positiv samhällskraft.

Företag förändrar förstås varje dag genom att med varor och tjänster lösa många individers problem – för smalare segment av konsumenter, större kundgrupper eller för hela samhällen.

Men Stenbeck tog detta ett steg längre. Människor inte bara upplevde att tekniken medförde samhällsförbättringar, även politiskt framtvingade monopol knäcktes genom att utvecklingen inte längre gick att hejda.

Stenbeck var inom fler områden långt före sin tid. Numera kan vi knappast ens föreställa oss att det mesta för bara några årtionden sedan var politiskt ransonerat. Inte sällan berörde detaljregleringarna just teknik. Det gällde allt från antalet tillgängliga TV-kanaler, huruvida parabolantennor skulle tillåtas, till vilka telefonmodeller som lagen sanktionerade. Teknologiska landvinningar och digitala plattformar har sedan dess revolutionerat hur vi lever.

Medborgaren som medskapare

Som individer är vi numera med några knapptryck i de flesta livssituationer medskapare. Få finner sig i att vara passiva mottagare av offentliga myndigheters beslut. Inte heller enskilda privata leverantörers färdiga paketlösningar köps rakt av. I stället skräddarsyr vi tjänster och upplevelser med hjälp av oändliga digitaliserade möjligheter.

Det var embryot till denna nutida utveckling som den statliga ”Maktutredningen” lyckades fånga upp redan i inledningen av samma 1990-tal då Stenbeck tog kraften ur förlegade regleringar. Utredarna slog fast att samhällsområden som stod längst bort från marknadens logik, på vilka medborgare hindrades från att betraktas som kunder, där kände svenska folket som minst möjlighet att påverka den egna livstillvaron. Det var som konsumenter människor upplevde som störst egenmakt.

Sedan dess har många av monopolen fallit och marknad efter marknad framgångsrikt avreglerats. I takt med att teknikprylar blivit allt billigare så ökar intresset i befolkningen att spendera alltmer konsumtionsutrymme på andra områden, inte minst den egna hälsan.

Men inom en så central sektor som hälso- och sjukvården finns hos flera politiska partier ännu en kvardröjande vilja att ransonera. Skatteresurserna räcker inte till allt – och eftersom politikerna, helt legitimt, vill göra en så livsavgörande tjänst som vård tillgänglig för alla så inskränks och regleras tillgången. Hälso- och sjukvårdens domineras därför ännu av offentligt planerad produktion som tillförts ständigt nya resurser utan systematisk uppföljning av leverans.

Allt växande finansieringsproblem

Finansieringen av vården sker idag bara för diagnos och behandling enligt en fastställd lista från regionerna. Sjukvårdens växande finansieringsproblem beror på allt fler äldre i befolkningen, högre krav från medborgarna, för lite fokus på bästa utfall och att produktiviteten här inte ökar som i resten av ekonomin.

Men trots det senare inriktas det politiska motståndet även på människors vilja att betala mer privat för den egna hälsan, så kallad private pay. Och de cirka sjuhundra tusen svenskar som redan tecknat privat sjukvårdsförsäkring – utöver att först ha betalat för samma sak via skatten – ses ofta på med misstänksamhet.

Vi befinner oss alltså vid en punkt i historien där ingen reglerare längre föreslår förbud på inköp av vardagsteknik, men politiskt vill många partier helst inte att du lägger pengar ur egen ficka på det som rimligen är så mycket viktigare, din egen hälsa.

Svensk sjukvård håller hög medicinsk kvalitet, men tillgängligheten är låg. Vårdkedjorna är inte sammanhållna och inte individcentrerade. Egen livsstil är förstås avgörande för både livslängd och

hälsa. Men endast cirka fyra procent av vårdresurserna läggs på prevention. Det svenska systemet kan därför sägas ha ”privatiserat” det förebyggande, trots årtionden av detaljerad centralreglering.

Långsam innovationsspridning

En mycket stor och påtaglig brist i det befintliga sjukvårdssystemet är att innovation sprider sig för långsamt. Det tar idag orimligt lång tid att implementera det bästa av det nya till vårdens standardmetoder för spridning till alla patienter. Jag ska här ta tre korta exempel från bara några få av de företag inom hälsa som jag själv är engagerad i.

- Trots att Mandometerklinikerna inom ätstörning under hela trettio år med forskning från Karolinska Institutet, och via klinisk praktik i stor skala, visat att metoden – till skillnad från standardpsykiatri – får hela 75 procent av patienterna friska på i genomsnitt 12 månader, utan dödsfall, så klarar inte den nationella myndigheten Socialstyrelsen att ta till sig metoden eller initiera en så kallad RCT-studie (Randomiserad kontrollerad studie) för att vetenskapligt jämföra utfall. Än mindre klarar myndigheten att rekommendera behandlingen, i dess nationella riktlinjer står därför ännu efter tre decennier att ”många vill ha vägledning om Mandometerbehandlingen”.
- Trots att det innovativa företaget Health Integrator under flera år validerat att bolagets aktiva individuella insatser får hela 54 procent ur riskzonen för diabetes 2 i en målgrupp som efter screening konstateras ha prediabetes, så tar inte sjukvården till sig framstegen eftersom det offentliga ansvaret för prevention inte sägs vara tydligt. Detta oaktat att över en miljon svenskar befinner sig i samma

riskzon, att metoden bygger på utfallskontrakt så att ekonomisk ersättning endast utgår om en individuell insats lyckas, och den årliga besparingen därmed blir över 6 miljarder kronor när vården skulle kunna förhindra att sjukdomen bryter ut med traditionell behandling som följd.

- Trots att medicinteknikbolaget SafeTrach med hjälp av en världsledande kirurg på Karolinska universitetssjukhuset tagit fram en medicinsk teknik som gör det hittills mycket farliga kirurgiska ingreppet trakeotomi (ingrepp i luftstrupen) helt säkert, så har metoden ännu inte spritt sig utanför Karolinska universitetssjukhusets kirurgisalar. Utöver besparat mänskligt lidande gör den nya metoden att ett helt team kan ersättas med en ensam kirurg, patienterna slipper livshotande komplikationer och sjukhusen därmed dyra komplicerade försäkringsärenden.

Dagens system förutsätter ransonering

Just att hälso- och sjukvården bygger på att hälso- och sjukvårdstjänster ransoneras för att inte det nuvarande systemet ska rasa samman under sin egen administrativa tyngd, skapar också i sig den tröghet för innovation jag här belyser.

Det är kombinationen av dessa två faktorer som gör att Stenbecks klassiska förutsägelse åter kommer att bevisas – denna gång inom hälsa.

Digitala privata vårdaktörer ökar sedan länge den tillgänglighet som tidigare inskränkts. Artificiell intelligens (AI) förbättrar redan vårdkvaliteten. Privata bolag får fram allt fler och bättre mediciner.

Men den verkligt stora förändringen av politiskt reglerad sjukvård tror jag kommer att följa av de påtagliga teknologispår som nu görs inom life science och i gränslandet mellan AI och biologi.

Avancerade cellterapi ökar möjligheter att bota sjukdomar, återskapa vävnad och leva mycket långa friska liv.

Det som kallas Mesenkymala stromaceller (MSC:er) har egenskaper som gör dem högtintressanta för många kroniska sjukdomar. Kliniska studier pågår, och tillverkningen av högkvalitativa celler planeras skalas upp i stamcellsfabriker. Det ökar tillgängligheten på ett sätt som tidigare varit otänkbart. Allt fler människor kommer att kräva att få del av möjligheter som idag bara kan nyttjas av några få.

Framstegen inom precisionsmedicin går snabbt. Medicinsk behandling och diagnostik kommer i framtiden anpassas efter patientens genetiska profil för personliga och högeffektiva individbaserade behandlingar.

Utvecklingen är exponentiell. För bara några år sedan tog det flera månader, till en kostnad av miljontals dollar, att sekvensera sitt eget DNA. Nu krävs enbart några timmar till en kostnad av några tusenlappar för att få tillgång till individuell genetisk data som visar risker för svåra, ärftliga och dödliga sjukdomar. Parallellt ger gensaxtekniken CrispR redan idag möjligheter att editera DNA.

Medicinska framsteg – reformerad sjukvård

Redan idag har svensk sjukvård stora svårigheter att balansera kostnader mot tillgång till nya medicinska behandlingar.

När varje person ges tillgång till sina egna biologiska risker, och dessa är möjliga att avlägsna, är det då inte rimligt att individen kräver skräddarsydda strategier som förlänger livet?

Vad innebär dessa och andra pågående stora medicinska tekniska framsteg för den politiskt ransonerade sjukvården? Hur länge kommer det offentliga Sverige klarar av att legitimera de politiska beslut som allt oftare behöver säga nej, av kostnadsskäl, till allt bättre individualiserade avancerade behandlingar inom det som blir nästa steg i mänsklighetens hälsorevolution?

En ökad efterfrågan kommer inte kunna mötas inom ramen för nuvarande reglerade system. Privat finansiering och försäkringslösningar kommer behöva växa fram. Än en gång slår teknologin politiken i enlighet med Stenbecks förutsägelser.

Stefan Stern är investerare, styrelseproffs och rådgivare till bland annat Wallenberg Investments. Han är tidigare bland annat statssekreterare och biträdande partisekreterare (S).

8. FRÅN HUS TILL LÄKARE – TANKAR OM EN NY TIDS VALFRIHET I VÅRDEN

Av Kristoffer Tamsons

Det började med Radio Syd. Där i december 1958. Ombord ett litet sändarfartyg. Där och då utmanades idén om att allt skulle ägas, drivas och styras av det offentliga enligt vad som närmast var att betrakta som en av socialdemokratin oskriven svensk lag. Där och då gällde det radiomonopolet och friheten i etern. Vänstern och makten segrade. Det var dock vad som med historien i backspegeln måste liknas vid en pyrrusseger.

Närmast årsbarn med Radio Syd bjöd Vegabaren, en grillkiosk belägen på Nynäsvägen invid Vega i Haninge, in till en ny meny. Grundaren Erik Engström hade varit i USA, provsmakat hamburgare och ville erbjuda sina kunder denna kulinariska läckerhet. Det gillades vare sig av de kommunala prussiluskorna eller tillsynsbyråkraterna på dåvarande Livsmedelsverket. I Sverige serverade grillkiosker korv med bröd, pölsa och köttbullar. Punkt.

Först efter en lång strid som innefattande ”tillplattad köttbulle” på menyn kunde svenska folket få sätta tänderna i en riktig burgare av internationellt snitt.

Att våga tänka i andra banor

Med Radio Syd, Vegabaren och flera liknande ifrågasättanden av den rådande ordningen tändes en gnista av frihet i det svenska samhället. En gnista som sa att saker och ting måste gå att göra annorlunda. Annorlunda än den socialdemokratiska maktstatens riktning och intentioner. Det var en gnista av frihet, men också rätt och fel, samt om huruvida det var människan eller de byråkratiska systemen som skulle stå modell för hur framtidens Sverige skulle formas.

Den gnistan sökte sig så småningom, via otaliga omvägar ska tilläggas, till landstingshuset på Kungsholmen i Stockholm. Det var den gnistan som fick min företrädare Ralph Lédel att på ett möte räcka upp handen och ta till orda. Ifrågasätta centralbyråkrati och centralstyrning. Tala om frihet, mångfald och konkurrens.

Det började med ett anspråkslöst förslag om att kiosken på Södersjukhuset borde kunna drivas av någon annan än landstinget. Ralph har berättat för mig att man kunde höra en knäppnål falla i den sammankallade församlingen. Det blev knäpptyst. Sedan stod det klart att Moderaterna stod ensamma. Alla andra röstade emot.

Liksom droppen urholkade stenen så skulle Ralph Lédel med tiden dock få rätt. Visst kunde någon annan än landstinget driva en sjukhuskiosk. Sälja tidningar, läsk och chokladkakor. Så tände den där gnistan, som sökt sig in i det gamla vita garnisonssjukhuset, till sist en eld.

Åren som därpå följde gav oss Cityakuten och vårdgarantin. Fristående specialister och vårdcentraler blev verklighet. Hundratals så kallade "vårdenheter" knoppades av när läkare och sjuksköterskor fick bryta sig loss och starta eget. Det i sin tur gav luft under vingarna åt idén om valfrihet i vården – friheten att välja, men också välja bort – den vårdgivare vi hade förtroendet för. Som kronan på verket föddes Sveriges första fristående akutsjukhus i S:t Görans sjukhus.

Att välja och välja bort

Den moderata sjukvårdsberättelsen är måhända ingen berättelse om en piratradiostation i Öresund. Ej heller om en grillkiosk i Vega. Samtidigt går kampen om självbestämmande och egenmakt igen när historien ska skrivas om borgerlig vårdpolitik. Om hur invånare och patienter skulle ges rätt att välja läkare och mottagning. Där den anställde i vården också skulle ges rätt att välja arbetsplats, kanske till och med kunna starta sin egen vårdmottagning. Om hur mångfalden är grunden till en sjukvård där patienter och medarbetare inte bara kan välja, utan också just välja bort den vård som inte fungerar.

Det har dock inte varit någon rak väg från då till nu i svensk sjukvårdspolitik. Långt därifrån. Därtill är det en väg som i dag och i vår tid behöver finna sitt sammanhang på nytt. Mer om detta inom kort.

Först några år efter att Berlinmuren fallit och Sovjetunionen kollapsat fattade Sverige beslut om en ny lag om husläkare, där patienten skulle kunna välja sin egen läkare i primärvården. Året var 1993 och Carl Bildts borgerliga regering ville bryta med den centralistiska modell som i decennier låst in patienterna i ett system där geografin styrde vem som skulle vara din läkare. Bodde du på en viss plats tillhörde du vårdcentralen på en viss plats. Oaktat du ville det eller ej.

Från centralmakt till patientmakt

Utgångspunkten för den nya lagen var den omvända. Dels att stärka medborgarnas rätt att välja, dels att husläkaren själv skulle kunna välja driftform för sin mottagning och att fri etablering skulle gälla. Redan 1994 rev Socialdemokraterna upp alltihop. Resultatet blev ett nytt primärvårdssystem, som tog två steg framåt, ett åt sidan och ett bakåt, vilket har satt sina spår i sjukvården ända in i våra dagar.

Det skulle dröja till 2006 års val innan nästa steg av förnyelse kunde tas. Att den nybildade borgerliga Alliansen vann valet, bildade majoritetsregering och därefter lyckades bli återvalda, var förstås ett paradigmskifte i sig. Än större var omläggningarna av den ekonomiska politiken som la grunden för varaktiga skattesänkningar för låg- och medelinkomsttagare. Samtidigt utmanades också det offentliga monopolet inom svensk hälso- och sjukvård.

En tidig reform kom att kallas Lagen om valfrihetssystem, LOV. Denna var sprungen ur samma idé som en gång fick Socialdemokraterna att se rött av regleringsiver när Carl Bildt ville flytta makten över vården till patienterna och driften av vårdmottagningarna till professionen.

Men denna gång kom lagändringen för att stanna. LOV kom att bli den lagstiftning som för första gången satte människors fria val i centrum, där makten flyttades från centralbyråkrater till den enskilda medborgaren. Alla skulle kunna välja och välja bort sin vårdcentral. Det kom att bli startskottet på en reform som på riktigt förändrade svensk hälso- och sjukvård.

LOV växte fram ur mer än en längtan efter att själv få välja sin läkare. För många var vården under tidigt 2000-tal en tävling mellan regioner i att bygga och förvalta långa vårdköer. Den nationella vårdgarantin lagstadgade noll dagars väntetid för kontakt med vården, sju dagars väntetid till läkarbesök i primärvården, nittio dagars väntetid till specialist och därefter maximalt nittio dagars väntetid på behandling eller operation. Inga landsting var i närheten av att uppfylla detta lagens löfte till medborgarna.

Stockholm spjutspets för valfrihet

I Stockholm utmanades tanken återigen mer framåtutläst än i övriga landet: Kan andra göra det som landstinget ansvarar för bättre

än det fungerar i dag? Kan den fria etableringen av vårdcentraler och fria val för patienter att lista sig skapa incitament för vården att fungera bättre? Kan vårdens kapacitet öka om alla tillgängliga krafter och idéer får provas?

Reformen kom att kallas Vårdval Stockholm och i januari 2008 fick stockholmarna för första gången själva välja vårdcentral, barn-avårdscentral och mödravård. Oavsett såväl geografi som driftsform. Märk väl. Året var 2008. Det var alltså hela 50 år sedan Radio Syd utmanade statens radiomonopol och Vegagrillen vågade platta till sina första köttbullar.

En av pionjärerna inom det nya systemet var fordonstillverkaren Scania i Södertälje, som öppnade en egen husläkarmottagning i syfte att ge såväl anställda som deras familjer snabbare och bättre vård än vad landstingets egna vårdcentraler någonsin mäktat med. Scania var dock långt ifrån ensamma. Bara ett år efter reformens inträde hade ett fyrtiotal nya vårdcentraler öppnat i Stockholmsregionen. Och fler skulle det bli.

Vårdvalet innebar att Stockholm kunde gå i täten för kortare vårdköer. Detta inom allt fler vårdområden såsom rehabilitering, hörselvård, logopedi och flera andra specialistområden. Plötsligt kunde gemene man få tid hos hudläkare eller ortoped på en mindre mottagning utanför de stora sjukhusen. En lyx inte längre bara till för de rika som kunde köpa sig en plats i den privata vården. Kontrasten blev tydlig mot hur det fungerat bara några år tidigare, då även statsminister Göran Persson tvingats betala sin höftledsoperation ur egen ficka för att slippa väntan i vårdkö.

Vårdval i brytningstid

När 2010-talet inleddes var andan framtidsoptimistisk. Den finanskris som lamslagit stora delar av världen, inte minst Europa, klarade Sverige relativt sett andra länder mycket väl. Sverige blev

ett land många tittade på, Stockholm skulle bli Nordens huvudstad, the Capital of Scandinavia. Bara mellan åren 2010 och 2022 beräknades befolkningen i Region Stockholm öka med ytterligare 350 000 människor, ungefär ett nytt Malmö.

Ett helt nytt Malmö. Två SL-bussar om dagen med nya stockholmare. Det väckte behov att från politiskt håll dimensionera, styra och planera för en ny och allt större vårdapparat. Som så ofta i det offentliga Sverige blev detta också de stora planernas tid. Så såg ”Plan för framtidens hälso- och sjukvård” dagens ljus.

Påbörjades nu en resa för att flytta tillbaka vården till vårdbyråkraternas ritbord och logistiska drömscenarier? Och började borgerligheten springa bort sig i vårdutvecklingen? Mycket talar för det, men svaret är inte så enkelt.

Att bygga för en framtid där Stockholm skulle växa med ett helt Malmö var naturligtvis en spännande utveckling, men innebar också utmaningar avseende att säkra kapacitet och tillgänglighet i vården. Sveriges sjukvård låg då som nu efter Europa vad gäller vårdköer och tillgänglighet. Större delen av svensk sjukvård kretsade fortfarande kring ett fåtal akutsjukhus och lasarett, där tunga högspecialiserade behandlingar konkurrerade med lättare besvär och infektioner.

Utvecklingsplaner med förhinder

Samtidigt knackade den medicinska och tekniska utvecklingen allt hårdare på beslutsfattarnas dörr. I början av 2000-talet hade det också vuxit fram ett behov av ett nytt och högspecialiserat akutsjukhus i Stockholm.

Tankarna på det Nya Karolinska Sjukhuset föddes i samförstånd, när kostnaden för att renovera befintliga lokaler redan på den tiden beräknades till runt 8 miljarder kronor. Startskottet för besluten kring sjukhuset blev också grundbulten i den nya planen för framtidens hälso- och sjukvård. Tanken var god. I stället för att

belasta akutsjukhusen med både stora och små åkommor skulle mer vård utföras på mindre enheter, närmare patienten. Karolinska Sjukhuset skulle renodlas till att bli ett högspecialiserat sjukhus, och nya närakuter skulle göra att fler patienter skulle kunna få sin vård utanför sjukhusen.

I skuggan av de storstilade planerna växte dock en spricka mellan politikernas och byråkraternas planer och människors förväntningar. Trots att Stockholm över tid kunde uppvisa Sveriges kortaste vårdköer motsvarade framgången i statistiken inte invånarnas upplevelser. För många kändes vården fragmenterad och svårnavigerad – inte minst inom den nära vården. Administration och byråkrati växte. Många patienter vittnade om att det blev allt svårare att boka tid, och svårt att hitta rätt. Därtill blev vårdvalet en symbol för vårdens tillkortakommanden och användes i debatten alltmer som argument för en politik som satte vårdbolagens intressen framför patienternas.

Skiftande sentiment

Rätt eller fel. Med tiden kom denna spricka mellan makt och medborgare att bli betydande. Detta samtidigt som helt nya möjligheter till vård på patienternas egna villkor växte fram. Bortom den fortsatt centraldirigerade vården fick nära nog alla tillgång till hela världen i sin mobiltelefon. Att komma i kontakt med en digital läkare gick allt snabbare. I Stockholm kom läkemedel fram till dörren inom ett dygn från att de hade klickats hem på nätet.

Förväntningarna på en mer patienttillvänd sjukvårdspolitik möttes alltså med vad som uppfattades som en återgång till mer av politisk planering. Till det kom en otillräcklig digital utveckling. Efter valet 2022 ifrågasattes om Moderaterna överhuvudtaget hade någon tydlig sjukvårdspolitik kvar. Enligt vissa en rättvis bild av ett parti som blivit självgott och förvaltande, enligt andra en

orättvis bild av det paradigmskifte som genomförts inom svensk sjukvårdspolitik med Stockholm som epicentrum.

Oaktat vilket, en signal om att Moderaterna på senare tid tappat tempo och perspektiv avseende att utveckla en sjukvård som utgår från friheten att själv välja vård efter behov och för vårdens medarbetare att få styra mer i sin arbetsvardag.

Individen som medskapare

Att staka ut en ny kurs för sjukvården handlar om detta. Om att delvis återvända till kärnan. Att åter tydligt sätta den enskilda människan i centrum för vården och att minska byråkratin. Målet måste bli en vård där människor inte är brickor i ett spel, må det vara politikens eller byråkraternas, utan aktiva deltagare i sin egen hälsa. Där patienter och läkare styr vårdkontaktarna, inte politiska planeringsdokument.

När Moderaterna gick till val på möjligheten att själv kunna välja sin läkare, genomfördes måhända omvälvande reformer i rätt riktning. Men sanningen är också att patienter snarare fått möjlighet att välja hus och vårdcentral snarare än läkare. I bästa fall finns på dessa vårdcentraler läkare som stannar länge och har tid att träffa just samma patienter igen. I verkligheten ser vi dock snarare som regel hur kontinuiteten brister, patienter och läkare upplever anonymitet och avstånd till varandra samt hur maktlöshet ofta följer i detta spår.

Den politiska debatten av i dag tenderar samtidigt att dra åt att peka finger åt patienterna och anklaga dem för att de överkonsumerar vård. Inte minst politiska företrädare till vänster använder detta som ett ständigt återkommande argument för att strama åt valfrihet, tillgänglighet och sätta åt fristående vårdgivare.

Att unga tjejer skulle vilja överkonsumera ätstörningsvård, kvinnor mitt i livet gynekologi eller utslitna byggjobbare besök på ryggkliniker övergår nog de flestas förstånd. Likväl slår nu rikriktningens och centralplaneringens pendel hårt i riktning mot att vård fungerar som bäst om den ransoneras och distribueras via planekonomins kösystem.

Det danska föredömet

Detta synsätt riskerar att föra in svensk sjukvård i en farlig återvändsgränd. Därtill är myten om överkonsumtionen inte sann. Enligt OECD träffar danska läkare nära dubbelt så många patienter som svenska läkare. Per år omkring 910 patienter jämfört med 500. I Tyskland är motsvarande siffra 2 120 patienter per år. Att svensk sjukvårdsdebatt från vänster eldar på tesen att svenska folket överkonsumerar vård, och att vården är för lätt att komma till, förefaller mot bakgrund av detta därtill närmast löjeväckande.

Tvärtom brister i såväl Sverige som Stockholm ofta såväl tillgänglighet som kontinuitet. I alla fall om man talar med de människor som vården är till för.

Nära tillhands som förklaring till detta är att vården uppfattas långt ifrån patienterna. Långt ifrån därför att vi i Sverige har surrat oss vid masten kring en tjugo år gammal husläkarreform, som i praktiken aldrig fungerade som den var tänkt. Den har inneburit att exempelvis stockholmarna, till skillnad från sina medmänniskor i Köpenhamn, väljer just hus. I Danmark väljer man läkare, inte hus. Därtill en läkare som kan följa en över tid och bygga en närmast unik kontinuitet till enskilda och familjer.

De danska motsvarigheterna till våra husläkare äger också en stor självständighet i hur de organiserar sig och bedriver sitt dagliga arbete. Patientens behov står i fokus. De minsta så kallade enheterna består av en självständigt praktiserande läkare som har stöd av en sjuksköterska eller motsvarande. Det är ett

system som på plats känns rätt långt borta ifrån våra allt större vårdcentraler, med inbillade stordriftsfördelar och centraldirigerad rapporteringsbyråkrati.

Inte bara blir patienten tryggare med det danska sättet att bygga direkt relation mellan patient och läkare. Läkaren får med detta även ett större ansvar och större handlingsutrymme, vilket leder till en primärvård som är mer tillgänglig och nära patienterna genom hela livet. Den läkare som är din kan sedan även bli din partners, era barns och era föräldrars. Man känner varandra till namn och åkomor över längre tid. Förebyggande vård är bara förnamnet på vad detta åstadkommer. Det leder i sin tur till omvittnat lägre kostnader för skattebetalarna.

Allt detta är något vi kan inspireras av för att förbättra vår egen vårdstruktur och minska vårdköerna. Att vara, eller inte vara, ett föredöme i sjukvårdspolitikerna är en fråga om att lära. Av Danmark kan vi lära. Inte minst avseende primärvårdens sätt att organiseras.

Valfrihet förutsätter pluralism

En ny tids nödvändiga valfrihetsreformer inom svensk sjukvård måste ta fasta på just detta. Det är kort sagt dags att åter framhäva småskalighet, kontinuitet och personligt engagemang i vården – och det oavsett driftsform.

Den lokala mottagningen, där läkare och sjuksköterskor känner sina patienter, är inte bara ett idealscenario, utan en målsättning om hur vården borde fungera. Samtidigt måste vården hålla jämn takt med medicinsk och digital innovation. Att fler kan välja sin egen läkare på riktigt, men även digitala lösningar, blir med detta en förlängning av vår tids frihetsideal för vården. Det är också ett löfte om att alltid se till att vården följs upp, är patientsäker och gynnar dem med störst behov.

Rätten att välja läkare. På riktigt. Ur ett moderat perspektiv är valfrihet i vården med detta inte bara en praktisk fråga om tillgänglighet, utan en central värderingsfråga. För oss får patienten aldrig ses som en passiv mottagare av ett monopolutbud, må det vara offentligt eller privat, utan måste ses som en unik individ med rätt att själv avgöra var och hur vården ska ges.

Det bygger i sin tur på idén om att människors olika behov inte kan täckas av ett enda system. När fler aktörer får chansen – fristående, kooperativa eller ideella – uppstår mångfald och dynamik. Det gynnar alla patienter.

Den nya tidens valfrihet

Valfrihet med denna grund är också en etisk princip: Rätten att påverka sin egen behandling, att få söka sig till en läkare eller mottagning man har förtroende för. I ett fritt och pluralistiskt samhälle ska staten och det offentliga inte diktera alla val, utan erbjuda möjligheten för individen att styra över sitt eget liv, även avseende sin egen hälsa och vård. Det är denna frihetstanke som rätt adresserad förenar oss med historiska pionjärer, från Radio Syds och Vegagrillens dagar, till dagens digitala vård.

Moderaterna kommer aldrig att svika principen om valfrihet. Avtalsform eller vem som äger lokalen är sekundärt, så länge patienten får tillgång till bra vård i tid och får välja sin läkare. Om vi därtill låter professionerna styra mer över sitt arbete uppnår vi samtidigt högre kvalitet och minskad byråkrati. Det är också så vi bäst värnar skattebetalarnas pengar. Innovation, samarbeten över gränser, liksom nyfikenhet på entreprenörer och nytänkare som vågar utmana, är alltid vad som ger oss möjlighet att möta morgondagens utmaningar.

Vår uppgift är att fortsätta den förändringsresa som började redan på det lilla sändarfartyget 1958, liksom att orka med den kamp mot

byråkraterna som den lilla korvkiosken stod för. Övertygade om att allt inte ska drivas och styras av en enda huvudman, utan att individen – oavsett om den är patient eller medarbetare – ska ha plats att växa och påverka. För friheten att välja sitt liv och sin vård är såväl en praktisk som moralisk grundsten i ett modernt samhälle.

Med dessa förhållningssätt ska vi nu ta nästa steg in i framtidens hälso- och sjukvård. Där de politiska skygglapparna läggs åt sidan, vi vågar se möjligheter i stället för hinder, åter kapar vårdköer, säkerställer hög kvalitet och äkta valfrihet. Där vi säger att alla ska ha rätt att välja läkare – inte bara hus. Då uppfyller vi vårt löfte att stå på den enskilda människans sida. Så låter vi gnistan av frihet bli en ledstjärna i bygget av morgondagens vård och omsorg.

Kristoffer Tamsons är oppositionsregionråd och gruppleddare för Moderaterna i Region Stockholm. Han är tidigare bland annat trafiklandstingsråd, kommunalråd samt stabs- och planeringschef vid Statsrådsberedningen.

9. NO EXCUSES- SKOLOR – EN FRIHETSREFORM

Av Louise Hammargren

Valfrihet är en viktig bärande princip som möjliggör för människans självbestämmande. Det är med valfrihet vi skapar möjligheter för människan att göra val utifrån sina egna behov och det som är bäst utifrån sina egna förutsättningar.

Men vad händer när valfrihet inskränks? Finns det frihet för den enskilde om utbudet är begränsat? När alternativ selekteras av politiker och i förlängningen lagstiftning, resulterar det i att valfriheten inskränks.

Valfrihet inom skola är något som ofta debatteras, där det finns två tydliga ståndpunkter: antingen förespråkar man ett brett utbud av olika skolformer, eller så anser man att politiken bör begränsa de fristående alternativen. Om frihet och trygghet ska erkännas som grundläggande principer inom skolpolitiken, uppstår det också en motstridighet när politiker selekterar bort alternativ till skolmodeller.

I stället för att fokusera på den obalanserade debatten om friskolors existens, handlar denna text om den selektivitet som finns – om vilka skolmodeller som tillåts, eller inte tillåts, på grund av svensk lagstiftning. Så som lagstiftningen är utformad idag, leder det till att framgångsrika skolmodeller selekteras bort och att Sveriges elever går miste om att välja en skola som hade kunnat möta deras behov.

Frihet och trygghet måste genomsyra hela samhället, detta gäller även svensk skola. Men vad innebär det när både friheten och tryggheten ruckas på i dagens skola? Under 2024 presenterades ett index, baserat på data från PISA-undersökningar¹⁰, som visade att Sverige har sämst klassrumsdisciplin i Europa. Under en längre tid har stöket successivt tagit sig innanför klassrummets fyra väggar, vilket ständigt riskerar att tränga undan elevers rätt till utbildning. Enkelt uttryckt resulterar det i att varje slösad minut på stök är en förlorad minut för ett barns lärande.

Idag finns många olika typer av skolor, fristående, kommunala, skolor med särskilda inriktningar och fokusområden. Det är viktigt att det finns ett brett utbud som kan möta efterfrågan, för att elever och familjer ska ha en gedigen valfrihet för vad som passar just dem. Tyvärr så innebär dagens lagstiftning att vi går miste om en möjlighet att växla upp tryggheten, friheten och kunskapsresultaten i svensk skola.

Det finns en etablerad skolmodell, så kallad “No Excuses-skolor” i bland annat Storbritannien och USA. Det är en framgångsrik modell med fokus på ordning och reda i klassrummet, kunskap och höga ambitioner hos eleverna. Det finns flera exempel på framgång i framför allt områden med socioekonomiskt svaga elevsammansättningar och i utanförskapsområden. I detta kapitel kommer problembilden av svensk skola och skolmodellen No Excuses-skolor att diskuteras, men också vilka hinder i lagstiftningen som finns för att etablera en sådan skola i Sverige. Dessutom skildrar jag mina egna erfarenheter från ett besök på Michaela Community School, en No Excuses-skola belägen i London.

¹⁰ Programme for International Student Assessment, en internationell studie som undersöker 15-åringars kunskaper inom läsförståelse, matematik och naturvetenskap.

Skolsystemet idag

Den systematiska jämlikheten har under en längre tid premierats framför elevers rätt till kunskap. När den progressiva skolan tar fäste, sjunker lärarens auktoritet i klassrummet som en naturlig konsekvens. Elevers inflytande över skolan har drivits med järnhand från politiker, vilket resulterat i att elever har ett medbestämmande i allt ifrån ordningsregler till hur undervisningen ska vara utformad.

Det är därför inte förvånande att Sverige har så pass låga nivåer av klassrumsdisciplin. När disciplinen minskar är det naturligt att stöket ökar. Under 2022 upplevde var tredje elev stök i klassrummet. I Skolinspektionens skolenkät från 2020 var det sex av tio elever i årskurs nio som uppgav att de blev störda av andra elever.

Därtill visade en rapport från Skolverket 2015 att endast var fjärde elev i årskurs 4–6 upplevde att det var lugnt på lektionerna.

Men ordningsproblemen sträcker sig ännu längre tillbaka i tiden. Enligt Sixten Marklund, tidigare undervisningsråd i Skolöverstyrelsen, hade eleverna i årskurserna 7–9 redan under 1970-talet problem med disciplin och bristande motivation.

Den svaga elevdisciplinen har ett nära samband med den otrygghet som nu växer fram innanför klassrummets fyra väggar. Lärare som vittnar om hot och våld är numera vanligt förekommande. Varannan lärare i årskurserna F till 6 har utsatts för våld av elever, och sju av tio har utsatts för hotfulla situationer, enligt en rapport från Lärarförbundet från 2021.

Det bör vara en central del av skolpolitiken att lärare och skolpersonal inte ska behöva utstå våld och hot på sin arbetsplats.

Den bristande respekten från elever gentemot sina lärare är genomgående i svensk skola. Det handlar inte bara om enskilda elever, utan speglar en bredare kulturförändring. Det finns naturligtvis många analyser av varför detta är en verklighet i Sveriges

skolor. Det kan handla om att svensk politik underminerat lärarens auktoritet i klassrummet och att elevinflytandet resulterat i ett medbestämmande hos eleverna.

Ett bristande föräldraansvar är förmodligen också en central del i detta. Det man kan konstatera är att de grundläggande parametrar för respekt är inte lika framträdande längre. När debatten om svensk skola är på agendan är det inte detta som diskuteras. Snarare försöker både politiker och opinionsbildare påvisa att kunskapsnivån i Sverige har sänkts, en bild som inte riktigt stämmer överens med verkligheten.

Under en längre tid föll de svenska elevernas resultat i internationell kontext och ledde fram till det välkända ”PISA-raset” 2012. Därefter började återhämtningen för elevers resultat. I PISA 2018 testades elever i läsförståelse och resultatet blev en tydlig ny och positiv trend.

Högpresterande elever med svensk bakgrund utgjorde en andel på 16 procent i läsförståelse, jämfört med nästan två decennier tidigare när andelen var på 12 procent i PISA år 2000 (*Sahlgren, Kunskapsskolans återkomst*, 2022, *Timbro*).

Resultaten från TIMSS¹¹ år 2023 visade att i matematik och NO presterar svensk skola i snitt bäst i världen utanför Ostasien, om man ser till åttondeklassare med svensk bakgrund.

2016 presenterade Skolverket analysen *Invandringens betydelse för skolresultaten*, där man konstaterade att elever med utländsk bakgrund har lägre skolresultat än elever med svensk bakgrund.

Skolverkets analys slår därtill fast att ifall andelen elever med utländsk bakgrund ökar så kommer den genomsnittliga resultatnivån påverkas negativt, allt annat lika.

Den största utmaningen idag är att elever med utländsk bakgrund halkar efter. Det är därför högst angeläget att diskutera var-

¹¹ Trends in International Mathematics and Science Study, vid sidan av PISA en av de största internationella kunskapsmätningarna.

för man inte tillåter en skolmodell som ger bättre förutsättningar för unga med utländsk bakgrund att prestera i skolan.

De låga kunskapsresultaten bland elever med utländsk bakgrund är den största utmaningen för svensk skola idag, men trots detta sprider skolpolitiker en helt felaktig bild. Fokuset för svensk skola måste vara att hjälpa dessa unga genom att ge goda förutsättningar för alla elever, oavsett elevsammansättning, att klara skolan.

No Excuses-skolor

År 2000 formulerades begreppet “No Excuses-skolor” av Samuel Casey Carter, en amerikansk författare och forskare som arbetat med frågor inom bland annat utbildningsledning. Carter författade boken “No Excuses: Lesson 21 High-Performing, High-Poverty Schools”.

I boken undersöks vilka effektiva metoder som framgångsrikt utbildar elever som kommer från låginkomstområden. Carter menar att framgången för skolor inte beror på resurser eller socioekonomiska faktorer, utan i stället ett effektivt ledarskap, höga akademiska förväntningar och en disciplinerad skolmiljö.

Av en studie från 2017 som undersökte No Excuses-skolor i USA och effekten av dessa framgick att No Excuses-skolor presterade bättre i både matematik och läsförståelse än andra skolor. De No Excuses-skolor som ingick i studien bestod huvudsakligen av elever från minoritetsgrupper och svaga socioekonomiska förhållanden. Eleverna som går i No Excuses-skolor ökar sin prestation mer än den typiska årliga tillväxten för elever generellt. Studien tolkar även effekterna av No Excuses-skolor som stora och meningsfulla (Cheng, Hitt, Kisida, N. Mills, 2017, *No Excuses” Charter Schools: A Meta-Analysis of the Experimental Evidence on Student Achievement*).

No Excuses-skolor är ett centralt verktyg i flera utanförskapsområden i andra länder. Det är en framgångsrik skolmodell som lyckats

vända negativa trender till positiva trender. Grundbultarna till skolmodellen är elevdisciplin och kunskap. Det handlar om tydliga regler och lärare som visar eleverna både auktoritet och omtänksamhet.

I svensk skola finns idag en stor avsaknad av elevdisciplin och debatten om skolan har inte tagit in denna aspekt. No Excuses-skolor utgår från motsatsen; de använder elevdisciplin som ett verktyg för att möjliggöra för elever att lyckas under deras studietid.

Undervisningen i No Excuses-skolor är mycket annorlunda jämfört med svenska skolor. Det finns ett annat fokus på att utveckla elevernas karaktär genom bland annat självdisciplin. I undervisningen följer man upp elevers prestationer under en längre tid, med kontinuerliga diagnostiska tester och prov.

I klassrummet använder sig lärarna ofta av cold-calling, vilket innebär att man ställer en fråga direkt till en enskild elev, i stället för att invänta att någon räcker upp handen. För elevernas inlärningsprocess utgår de från en strukturerad inlärningsmiljö med syfte att förbereda eleverna för högre studier. Det finns inte bara höga förväntningar på elevers akademiska prestationer, utan även elevers uppförande.

Det finns därtill tydliga system för konsekvenstrappor. Skolorna använder sig av uppförandekoder, längre undervisningstid och riktad stödundervisning för lågpresterande elever. Skolans värdegrund är en central del som genomsyrar hela verksamheten med traditionella värden.

Det finns också ett stort fokus på att skolan ska verka för goda normer hos eleverna. Detta innefattar hur man bemöter andra, att komma i tid till lektionen, respektera de regler skolan har, och till och med att klä sig propert, i form av skoluniform.

Michaela Community School är ett exempel på en No Excuses-skola som sticker ut i den allmänna statistiken. Skolan är be-

lägen i ett utanförskapsområde i London och drivs av Katharine Birbalsingh, som även av media är titulerad som "Britains strictest headmistress". Birbalsingh har varit drivande i debatten för en skola med mer ordning och reda med kunskap i fokus. I en rapport från 2023 av Ofsted, Storbritanniens statliga tillsynsmyndighet för skolor, så beskrevs skolan med orden: "Michaela Community School continues to be an outstanding school".

Lagstiftning

Vad är "problemet" i svensk skola idag? Jo, att den svenska debatten inte förstår vad som är problemet i svensk skola och att lagstiftningen idag inte tillåter nödvändiga lösningar.

No Excuses-skolor är ett framgångsrikt exempel på skolor som lyckats vända denna trend i framför allt utanförskapsområden. Men om någon vill etablera en No Excuses-skola i Sverige, eller bara ta efter vissa delar, så går det inte på grund av lagstiftning. För att "legalisera" No Excuses-skolor i Sverige krävs att delar av dagens lagstiftning förändras, däribland bestämmelser om krav på elevinflytande, *att skoluniformer inte är tillåtet och rektorer och lärares befogenheter*.

Skoluniformer används runt om i världen och även på No Excuses-skolor. Det visar sig vara ett viktigt verktyg för de positiva effekter No Excuses-skolor uppvisar.

I Sverige är lagstiftningen alldeles för diffus för att den i praktiken skulle kunna tillåta skoluniformer. Det är inte förbjudet med skoluniformer, däremot så kan inte skolan kräva av eleverna att bära det. Skolmyndigheterna är överens om att ett krav på skoluniformer skulle strida mot grundläggande fri- och rättigheter – en bedömning som grundas på skollagens värdegrund som den uttrycks i skollagen 1 kap. 4–5. Anledningen är att krav på skoluniform skulle inskränka den personliga integriteten och en individs fria val.

Att tillåta skoluniformer är en frihetsreform. Att en huvudman kan välja att ha krav på skoluniform, och att elever kan välja en skola med skoluniform är en frihetsfråga. Denna frihetsfråga inskränks idag i svensk lagstiftning.

Elevinflytandet har varit lagstadgat sedan 1991. Krav på elevinflytande sträcker sig över både ordningsregler och undervisningen. Elevinflytande är något som kan ses som positivt – att elever inkluderas och har inflytande över sin skolgång. Men i praktiken har det resulterat i en lagstadgad rätt till medbestämmande.

I en tid då lärares auktoritet i klassrummet nedmonteras har elevers medbestämmande ökat. I modellen för No Excuses-skolor är lärares auktoritet i klassrummet och i skolan tvärtom ett grundläggande fundament. Det är därför nödvändigt att avskaffa elevinflytandet ifall man vill tillåta No Excuses-skolor i Sverige.

Lärare och rektors befogenheter

No Excuses-skolor har en tydlig konsekvenstrappa som bygger på att lärare och rektorer har tydliga befogenheter. Förhåller man sig inte till de regler och förväntningar som finns, behöver det finnas påföljder.

Ser man till allvarigare disciplinproblem, såsom ett hotfullt beteende eller dylikt, är detta reglerat i skollagen, som stadgar att en elev tillfälligt kan avvisas från undervisningen om den stör.

Problemet är att det inte är särskilt tydligt när en sådan avvisning kan användas. Det stadgas därtill att rektorer har rätt att utfärda en tillfällig avstängning om eleven bryter mot skolans regler och i sin tur hindrar andras utbildning eller sin egen.

Det finns dock ett stort tolkningsutrymme i dagens lagstiftning. Ifall ordning och trygghet ska säkerställas i svensk skola krävs det att lärare och rektorer ges ytterligare befogenheter och utrymme för att kunna möta detta.

Besök på Michaela Community School

Avslutningsvis vill jag dela med mig av erfarenheterna från ett besök hösten 2024 på nämnda Michaela Community School i London. Besöket var en otrolig upplevelse, från vilken jag tar med mig tre saker: elevernas engagemang, studiero, och lärarnas betydelse.

Eleverna hade ett starkt engagemang för skolan och för sina egna studier, vilket var häpnadsväckande att se i så stor skala. Artighet, driv och målinriktade var tre framträdande drag hos eleverna.

Besöket startade med att vi åt lunch med eleverna. I en helt tyst matsal steg de in och väntade tills alla hade satt sig vid sina bord. Läraren hälsade dem välkomna, och därefter började lunchen. Vid flera tillfällen tar en av lärarna ordet och väljer ut en elev att berätta vad man är tacksam för idag. Läraren uppmärksammar därefter eleven och ger dem positiv feedback för att ha talat så väl inför så många människor.

Därefter följde vi med två elever som visade oss runt i skolan och in på deras lektioner. Båda eleverna uttryckte ett stort nöje och stolthet över att detta var deras skola. I lektionssalarna använde sig lärarna av cold-calling. De pekar direkt på en elev som skulle svara på frågorna och samtliga elever hade sina ögon klistrade på whiteboarden och lärarens undervisning.

Ute på rasten var det vissa barn som spelade basket, andra elever satt vid bänkarna och studerade. Jag gick fram och frågade vad de gjorde och de berättade att de pluggade inför deras test.

I korridorerna var det så tyst att man skulle kunna höra en knappt fall. I deras "studierum" satt eleverna tysta och studerade. Inga mobiler, inget stök, bara elever som var engagerade att lära sig. En ung tjej som jag talade med gjorde särskilt avtryck. På hennes skoluniform satt flera utmärkelser fastnålade. Eleven berättade att hon fått dem genom god närvaro, goda studieresultat och andra

prestationer. Eleven var mycket stolt och berättade vilken utmärkelse hon var mest nöjd med – den som premierade god närvaro.

Avslutning

Någon dag kanske politiken vaknar upp och ser de verkliga problemen som råder innanför klassrummets fyra väggar.

Ifall Sverige vill ha en världsledande skola krävs det att alla elever, oavsett bakgrund, får rätt möjligheter för att nå kunskapskraven och lyckas i sin skolgång. Tyvärr finns det lagstiftning som sätter stopp för detta.

Men det finns alltså en skolmodell som har lyckats vända exakt samma negativa trend som Sverige nu befinner sig i, till en positiv trend. Framgångsreceptet finns precis framför ögonen på oss. Låt oss ta detta till Sverige och genomföra den största frihetsreformen för svensk skola – att legalisera No Excuses-skolor.

Louise Hammargren är förbundsordförande för Kristdemokratiska Ungdomsförbundet. Hon är även ledamot i kommunfullmäktige i Täby kommun och sitter i Kristdemokraternas partistyrelse.

10. MÄNNISKAN FRAMFÖR SYSTEMET, TACK!

Av Daniel Åkerman

Systemets man tycks föreställa sig att han kan ordna alla olika medlemmar i ett samhälle lika enkelt som vore de olika pjäser på ett schackbräde; han tar inte hänsyn till att på det mänskliga samhällets stora schackbräde, följer varje pjäs sin egen rörelse.

– Adam Smith

Den debatt om valfrihet i välfärden som åter har blossat upp under de senaste åren kan vid en anblick främst handla om praktiska detaljer. Frågor som rör huruvida det svenska systemet för valfrihet är utformat på ett optimalt sätt.

Ett exempel kan vara frågan om de kommunala skolhuvudmännens så kallade ”utbudsansvar”. Är det så att kommuner har mer kostnader jämfört med privata huvudmän för att de måste kunna ta emot nya elever från friskolor eller andra kommuner? I så fall, hur stor är kostnaden? Och vad är det bästa sättet att åtgärda ett sådant potentiellt problem? En relaterad fråga är hur skolpengen bör beräknas och om den ska vara samma för kommunala som fristående huvudmän.

Sådana diskussioner om hur reformer bör genomföras i praktiken för att uppnå politiska mål är en självklar del av ett livskraftigt offentligt samtal. Ett alltför stort fokus på systemets funktionssätt kan dock dölja mer grundläggande konflikter. Konflikter om vilka värden politiken ska bygga på och vilken typ av samhälle vi vill skapa. Risken är påtaglig att systemets funktionalitet prioriteras över de människor det är till för att tjäna.

Egenmakt framför enhetlighet

I ett fritt samhälle bör politikens övergripande mål vara att underlätta för medborgarna att leva sina liv som de själva vill. Det är en ansats som har delats av de flesta politiska rörelser.

Problemet är att människor tenderar att vilja olika saker. Även när de delar samma livsmål på ett abstrakt plan brukar de skilja sig åt i vad det innebär i verkligheten. Många vill exempelvis ha ett bra jobb, men inte nödvändigtvis samma jobb, eller bilda familj, men då vill vi ju bilda vår egen familj – inte andras. Därtill är det även så att när olika personer vill samma sak värderar de det ändå olika mycket.

Som det inledande citatet av Adam Smith illustrerar rör sig människor på sin egen bana utifrån sina egna mål – oavsett hur optimalt systemet verkar för politiker och byråkrater. Detta är inte bara ett teoretiskt problem utan har inneburit dödsstöten för många politiska projekt.

Det tycks vara lätt att glömma idag, men valfriheten inom offentlig sektor som infördes i början av 1990-talet kom inte ur ett vakuum. Den socialdemokratiska välfärdsstaten som hade byggts ut under efterkrigstiden såg säkert perfekt ut på pappret. Förskola och enhetsskola för alla barn, offentligt organiserad och utförd sjukvård, sjukförsäkring, a-kassa och föräldraförsäkring,

statlig pension och äldreomsorg på ålderns höst. Saker som väl alla människor vill ha.

Trots goda ambitioner och lyckad implementering blev medborgarna inte nöjda med den allomfattande välfärdsstaten. Tvärtom växte ett brett missnöje över likriktning och brist på egenmakt. Systemet frantog människor makten att styra över basala delar av sina liv. Att inte kunna välja vilken skola ens barn ska gå i eller vilken läkare man vill träffa gör en utlämnad till det offentliga.

Ur ofrihet växer vanmakt

Denna känsla bland svenskarna var så utbredd att den fångades upp av Maktutredningen som tillsattes av vice statminister Ingvar Carlsson år 1985. Direktiven präglades huvudsakligen av en socialdemokratisk syn på maktrelationer, såsom mellan arbetare och näringsliv, hyresgäst och hyresvärd, och på hur maktresurser fördelas beroende på klasser, utbildningsnivå och andra socioekonomiska förutsättningar.

Trots detta konstaterade utredningen i sitt slutbetänkande *Demokrati och makt i Sverige* 1990 att ”många som kommer i kontakt med den offentliga sektorn känner tyst vanmakt”. Detta berodde just på att offentliga tjänster som vård och skola saknade valmöjligheter.

Den tysta vanmakten illustreras kanske bäst av Peter Tillbergs målning *Blir du lönsam, lille vän?* från 1972. Målningen föreställer ett modernt klassrum i funkisstil, vita väggar och högt i tak. Genom fönstren lägger den molniga himlen en grådaskig skugga över rummet. Elevernans bleka ansikten tittar uttryckslost fram mot läraren – med undantag av en flicka vid fönsterraden som drömmande blickar ut mot världen utanför. Vad som skulle vara ett perfekt rationalistiskt system för utbildning skapar i stället en underkuvande själlöshet utan utväg.

Valfrihetskampen behöver vinnas hela tiden

Det var knappast en slump att de borgerliga partierna vann valet 1991 på ett program att ge Sverige en ny start. En ny start där valfrihet och privata aktörer inom såväl barnomsorgen och sjukvården som inom skolan var en central del av det marknadsliberala systemskiftet.

Dagens valfrihetsdebatt visar tyvärr tydliga tecken på att glömma vilka problem som den så kallade valfrihetsrevolutionen behövde lösa. I stället riskerar efterkrigstidens systemkramande misstag att begås på nytt. Det märks tydligast på skolområdet i kritiken mot fristående huvudmän, huvudsakligen bedrivna i aktiebolagsform.

En framstående kritiker av dagens friskolesystem är Linnéa Lindquist. Hon är en svensk skolledare, mest känd för att ha varit rektor för Hammarkullsskolan i Göteborg där hon lyckades vända en skolmiljö präglad av stök, hög personalomsättning och dåliga resultat till det bättre. Mot den bakgrunden har Lindquist i skoldebatten särskilt fokuserat på hur kommunala skolor påverkas av friskolor. I hennes mening är friskoleetableringar mycket skadliga.

Lindquist framhåller ofta att hon själv är en förespråkare av både valfrihet och friskolor, men att dagens system skulle vara ett dåligt sätt att uppnå dessa mål. I sitt fokus på hur den kommunala skolan påverkas, utgår hon dock återkommande från vilka behov som kommunledningen och utbildningsförvaltningen har för att bedriva sin verksamhet.

Detta ska inte läsas som kritik mot Lindquist specifikt. I stället tjänar hennes resonemang som belysande exempel på hur friskolekritik hemfaller åt ett synsätt där systemets funktionalitet sätts i centrum.

Det illa dolda ovanifrånperspektivet

I ett inlägg på sin blogg skriver hon exempelvis (1/7–22) om hur kommunala skolor missgynnas av friskoleetablering. Detta efter-

som elever byter till den nya friskolan och tar med sig sin skolpeng, vilket därmed minskar intäkterna till de kommunala skolor i vilka eleverna tidigare gick. ”Det betyder att enskilda huvudmän får grönt ljus att expandera eller etablera sig trots att det dränerar kommunerna på resurser och trots att det inte behövs skolor [min betoning]”, skriver hon.

Här framkommer ett perspektiv där systemet prioriteras över enskilda elever och deras föräldrar. Först genom ordvalet rörande effekten på kommunens ekonomi, vilken inte bara försämras utan ”dräneras”. Särskilt tydligt framgår det i den sista, av mig betonade, bisatsen. Eftersom eleverna redan hade plats på en kommunal skola behövs inte någon friskola. Det kan tyckas som ett rimligt resonemang om man bara bryr sig om kommunens skolförvaltning. Då bortser man dock från att dessa elever uppenbarligen ville byta skola – annars skulle de inte ha gjort det. För dem fanns det tydligen ett behov som den nyetablerade friskolan uppfyllde.

Ännu längre går Lindquist i en kommentar (16/11–24) rörande nya utbildningspolitiska förslag från Moderaterna. Som alternativ till dessa lägger hon fram sina egna reformförslag för skolan. Ett av dem är att: ”avskaffa den fria etableringsrätten och bara tillåta att enskilda huvudmän etablerar sig där de inte kommer att påverka elevantalet negativt i kommunala skolor”. I strikt mening betyder detta att friskolor bara får etableras om ingen elev byter från en kommunal skola – alltså om friskolan inte får några nya elever. Alternativt om den bara får nya elever från andra friskolor. En lösare tolkning av förslaget är att effekten på skolans ekonomi inte får bli för stor av att elever byter från kommunala skolor.

Oavsett vilket, demonstrerar det en syn på eleverna nästan som om de tillhörde den kommunala skolan. Att kommunen skulle ha

en rätt att behålla sina elever även om dessa hade velat byta till andra skolor. En syn där systemet sätts framför människan, då eleverna och deras föräldrar står utlämnade inför utbildningsförvaltningen. Huruvida det finns möjlighet att byta till en skola man föredrar beror helt på tjänstemännens eller politikernas bedömning av vad som är godtagbart för sin egen verksamhet.

Socialdemokratin vill återta kontrollen – till sig själv

En sådan systemkramande inställning till välfärden är inte begränsad till retoriken hos enskilda debattörer och inte heller bara till skolområdet. Det genomsyrar motståndet mot valfrihet på bred front, vilket får konsekvenser när politiken genomförs i praktiken.

I Region Stockholm har styret bestående av Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Centerpartiet i samarbete med Vänsterpartiet sedan valet 2022 systematiskt lagt ned privatdriven vård. Nära-kuter, geriatrikmottagningar, ätstörningsvård och specialiserad traumavård är alla verksamheter som inte får fortsätta. I stället ska vården centraliseras till regionens egna enheter.

Regionstyrelsens ordförande Aida Hadzialic (S) beskrev uttryckligen (Expressen 14/3–24) att problemet med privata aktörer var att ”vi har tappat kontrollen över var vården etableras, och hur den fördelas”.

Återigen sätts politikernas styrning och förvaltningens behov i första rummet. De som drabbas är patienterna som inte själva får välja sin vårdgivare. Flickor med ätstörning som inte kan få den vård som räddar dem undan svält. Äldre som nu måste åka till mottagningar i en helt annan del av staden. Många av de drabbade har uttryckt samma känsla av maktlöshet inför det offentliga som Maktutredningen fann för 35 år sedan.

Att råda över de saker som ligger oss närmast i livet är ett grundläggande mänskligt behov. Huruvida politiken ska verka för att

främja eller stävja medborgarnas agens och egenmakt är vad debatten om valfrihet i välfärden egentligen handlar om. När den värderingskonflikten förs till ytan blir värdet av valfrihet uppenbart.

Referenser:

<https://rektorlinnea.com/2022/07/01/skolpengen-ar-orattvis-mot-kommunala-skolor/>

<https://rektorlinnea.com/2024/11/16/moderaterna-och-skolpolitiken-2/>

<https://www.expressen.se/nyheter/sverige/de-har-slosat-extremt-mycket-skattepengar/>

Daniel Åkerman är förbundsordförande för Fria Moderata Studentförbundet. Han studerar masterprogrammet i statsvetenskap vid Uppsala universitet och har tidigare arbetat som ledarskribent vid Svenska Nyhetsbyrån och Barometern-OT.

11. EN SENNITTOTALISTS SYN PÅ VALFRIHETEN

Av Caroline von Seth

Valfrihet i välfärden. Detta ständigt omdebatterade ämne. Alldeles oavsett vilken politisk uppfattning eller generation man tillhör väcker diskussionen om valfrihet i välfärden känslor och tankar hos många. Ofta är tonaliteten i debatten kring valfrihet kritisk – eller nyanserad, beroende på vem man frågar.

Under det tidiga 1990-talet genomförde den dåvarande Bildt-regeringen ett gäng valfrihetsreformer inom vård och skola, i syfte att möjliggöra för den enskilde att välja det som passar individen bäst och för att kunna effektivisera verksamheterna. För många borgerliga och liberala politiker, tänkare och opinionsbildare var detta en ordentlig politisk seger: Att man i den tämligen socialdemokratiska välfärdsstaten Sverige öppnat upp för privata alternativ, där individens valmöjlighet står i fokus.

De svenska valfrihetsreformerna har skapat ett unikt system, jämfört med många andra länder. I Sverige är det inte din plånboks storlek som avgör din möjlighet att få valfrihet, utan det är likvärdigt för alla medborgare. I *Lilla valfrihetsboken* förklarar denna antologis redaktör Gunnar Hökmark den svenska valfriheten som en “allmansrätt i välfärden”. Reformerna har alltså, på ett vis, skapat mer jämlikt än vad de ibland får kredd för.

Nu har det gått ungefär trettio år sedan dessa reformer genomfördes. Sedan dess har ett antal personer hunnit födas, växa upp och bli unga vuxna i samma välfärdssystem. Rimligtvis har denna uppväxt, som präglats av mångfald och valfrihet i välfärden, även präglat det perspektiv de yngre generationerna har på välfärdssystemet.

Undertecknad är en del av den så kallade "Generation Z" och en av 1990-talets sista kullar. Som en del av en generation som är född och uppvuxen efter 90-talets stora valfrihetsreformer kan jag konstatera att min syn är något annat än för de som faktiskt propagerade för, genomförde och försvarar valfrihetsreformerna. Till skillnad från Bildt-regeringens sympatisörer har nämligen svenska "millennials" och generation Z faktiskt fått växa upp, fått sin grundläggande utbildning och vård i ett nytt välfärdssystem.

Det ter sig inte heller helt främmande att detta även påverkat med vilka glasögon de andra i de yngre generationerna ser på dagens välfärdssystem. Det kanske till och med är på så vis att valfrihetsperspektivet har fått och kommer få stå i bakgrunden i debatten om hur välfärden ska se ut.

Kritik mot valfrihet

Som tidigare nämnt är valfrihet i välfärden ett hett omdebatterat ämne inom svensk politik. Den klassiska uppdelningen har varit att borgerligt och liberalt lagda personer har försvarat valfrihetssystemet, medan mer vänstersinnade har argumenterat emot. Kritiken såväl som försvaret har varit mer eller mindre saklig, beroende på avsändare och forum.

Till det absurda exemplet har vi sett hur ledande personer i Socialdemokraterna och deras ungdomsförbund har lyft enskilda tillfällen hos en specifik skolhuvudman då skolans pengar har lagts på helt fel saker.

Ett sådant exempel var i valrörelsen 2022, då argumentet att skolornas vinster går till sexklubbar i Thailand tyder på att vinst i skolan och friskolereformen som sådan är helt kass. Jag tänker inte bemöda mig att argumentera emot, då jag tror att det ger dem rätt i sin berättelse om hur läget ser ut i Sverige. Kritiken har kretsat kring att de dåliga företagen eller skolorna får representera hela systemet, medan de bra överskuggas. Den kritiska sidan av debatten har på sådant sätt varit långt ifrån nyanserad.

Förespråkarna har dock inte varit mycket skarpare i sitt försvar. Allt för länge avfärdades kritiken till att vara primärt ideologisk och ogrundad. I vissa sammanhang har försvaret till och med menat att anledningen till att kritiker finns är för att deras "egna" verksamheter, med vilket menas de offentliga skolorna, skulle vara hotade av de fristående alternativen. Friskolereformens försvarare har alltså velat bygga upp ett narrativ om att Socialdemokraterna inte vill Sverige, eleverna eller skolan det bästa, utan bara säkerställa makt och kontroll över samma verksamheter.

Båda dessa hållningar är och har varit ohållbara. Det har gjort att viktiga förändringar för att bevara och utveckla valfriheten i skolan har behövt sättas på paus, för att prioritera en för- eller emot-diskussion. Men detta har förändrats.

Friskolereformens backlash

För fem år sedan, under 2020, påbörjades en ny våg av friskoledebatten. Det var dock något speciellt med diskussionen denna gång. Kritiken kom nämligen inte främst från ett vänsterorienterat håll som tidigare. I stället började röster från de borgerliga ungdomsförbunden kritisera sina egna partier för att vara naiva i synen på friskolor och att det behövdes systemförändringar på skolmarknaden.

En av de första att göra detta var Benjamin Dousa, nuvarande biståndsminister och då MUF-ordförande. Han påtalade i en debattartikel i Aftonbladet i januari 2020 att borgerligheten har gått skolkoncernernas ärenden, snarare än att prioritera ett bra och väntat skolsystem. I december samma år publicerade Expressens dåvarande politiska reportrar Maggie Strömberg och Torbjörn Nilsson ett längre reportage, där flera unga borgerliga företrädare riktade skarp kritik mot vissa delar av friskolereformen, samt dess försvarare. Kritiken kom från bland andra Oliver Rosengren, moderat riksdagsledamot, och Romina Pourmokhtari, nu liberal miljö- och klimatminister och dåvarande LUF-ordförande.

Det fanns även en väsentlig skillnad i vad som framgick i kritiken, jämfört med tidigare för- eller emot-debatt. Perspektivet som lyftes av de borgerliga ungdomsförbundarna var att det knappt hade skett några förändringar eller justeringar av friskolereformen sedan den infördes. Tidigare borgerliga generationer hade varit för upptagna med att försvara friskolereformens existens, för att överhuvudtaget lägga någon tid, eller mediautrymme, på att vilja utveckla systemet.

I stället för att lyfta absurda exempel om vad pengar läggs på, eller prata om enskilda skolhuvudmän, presenterades reformförslag. Avskaffat kösystem, offentlighetsprincip och statlig skolpeng var sådana förslag som var i fokus. I förlängningen blev även detta den skiftning som flera borgerliga partier tvingades göra för att hänga med i tiden, vilket har varit viktigt för att bevara valfrihetsreformernas legitimitet.

Till försvar för individens valfrihet

Fastän denna skiftning i debatten om friskolereformen, och andra valfrihetsreformer, har varit viktig för att faktiskt kunna utveckla valfriheten finns det även en annan sida av myntet. Det är frågan om valfriheten som sådan: Är den verkligen värd att försvara?

Givet att just min text är en del av denna antologi antar jag att du som läser detta besitter en såpass god läsförmåga att mellan raderna tyda ett starkt ja. Men miljonfrågan ligger i om det är en representativ bild för generationerna som är födda efter 90-talets stora valfrihetssegrar?

Att vara född i slutet av 90-talet, eller under 2000-talet, innebär att inte vara medveten om ett Sverige utan valfrihet. Att inte kunna välja sin skola, vårdgivare eller till och med sitt apotek är inget som vi upplevt. För många upplevs möjligheten troligtvis som en självklarhet och flera med mig har nog svårt att föreställa sig en situation där du inte får göra ditt fria, individuella val. Det är nog egentligen bara människor som är nördigt intresserade av valfrihet och anser den vara viktig som över huvud taget höjer rösten för att försvara densamma. Detta kan nog göra att attackerna mot valfrihet allt för ofta får stå oemotsagda av den breda allmänheten.

Skulle läget bli ett annat och unga människors valfrihet på riktigt bli ordentligt hotad skulle nog tongångarna vara annorlunda. Valfriheten är i många fall en grundläggande principiell rättighet, snarare än ett visst välfärdssystem med vissa aktörer på en fri(are) marknad. Att vara för valfrihet innebär inte ett försvar för samtliga aktörer som går att välja mellan. Detta på samma sätt som ett försvar av en fri marknad inte är detsamma som ett försvar för samtliga företag som finns däri. Det är ur det perspektivet nog föga förvånande att unga, som inte upplevt något annat, tar valfriheten för given.

Vi försvarare av valfrihet skulle nog vinna på att framställa valfriheten som en individuell rättighet, snarare än att försvara enstaka välfärdssystem eller näringsidkare inom välfärden. Låt oss säga som det faktiskt är: Ett hot mot valfriheten är också ett hot mot individens rättigheter.

Caroline von Seth är centerpartist och tidigare ordförande för Centerpartiets ungdomsförbund. Idag arbetar hon som högstadielärare.

12. I STOCKHOLM ÄR MAN FRI. FÖR HÄR KAN MAN VÄLJA, OCH VÄLJA BORT

Av Christofer Fjellner

Vad är det som gör att en storstad som Stockholm är så attraktiv för så många?

Den frågan ställer jag mig ganska ofta. Jag är nämligen genuint nyfiken på vad det är som får människor att söka sig hit, trots bilköerna, bostadspriserna och trängseln på bussarna.

Vad är det egentligen som får en ung man eller kvinna att lämna småstaden eller landsbygden och flytta in i en andrahandslägenhet i förorten?

Det finns såklart inte ett enda svar på den frågan. Kanske finns det lika många förklaringar som det finns nyinflyttade stockholmare. Men jag tror att en förklaring som är vanligare än många andra är att de söker sig till Stockholm för att öka sin frihet.

Möjligen kan det låta paradoxalt. En del skulle nog hävda att man är mer fri i en stuga i de värmländska skogarna än i en andrahandslägenhet i Årsta. Jag håller inte med om det.

I en enslig stuga mitt i skogen behöver du visserligen inte ta så stor hänsyn till din omgivning eftersom omgivningen mest består av träd och kottar. Du kan skjuta lerduvor på tomten och köra rally på skogsvägarna utan att någon annan störs av det. Sysslor du inte kan ägna dig åt på Södermalm.

Marknadens många valmöjligheter

Men även om du som stockholmare är tvungen att ta större hänsyn till grannar, pendlare och medtrafikanter är dina valmöjligheter gällande karriär, utbildning eller fritidssysselsättningar betydligt fler i huvudstaden än i de värmländska skogarna. Och det är just valmöjligheterna som är grunden till friheten i storstaden.

Stockholms attraktionskraft bygger på valmöjligheter och mångfald. En stockholmare ser det närmast som sin självklara rätt att välja, och välja bort. En småstadsbo har sällan den möjligheten. Han eller hon är ofta hänvisad till ett enda café, bar eller arbetsplats.

Stockholm går att beskriva som en stor marknad där invånarna röstar med fötterna och plånboken. Om Scalateatern sätter upp en föreställning som jag och min sambo inte gillar den här månaden, går vi på Dramaten i stället. Om min italienska kvarterskrog inte gör tillräckligt god pasta finns det ofta en annan italienare tio minuter bort som tillfredsställer just mina smaklökar.

Det är det här som är frihet. En vardaglig frihet som egentligen bara kan uppstå i en storstad eftersom samma marknadsdjup inte finns på orter som Grums eller Mjölby. Efterfrågan är helt enkelt inte tillräckligt stor där, men i Stockholm går det att vara nischad.

Valfrihet i välfärden

Denna vardagliga frihet finns inte bara när det gäller uppenbara saker som kultur, nöje eller karriärmöjligheter. Även inom välfärden

är Stockholm friare än andra svenska städer. Här finns en uppsjö av fristående skolor och vårdinrättningar som är specialiserade och anpassade efter just dina behov och preferenser.

Oavsett om du vill att dina barn ska undervisas på franska eller om du behöver operera höften akut är det lättare att göra i Stockholm än i Sundsvall. Det är ingen slump att den första Pysslingen-förskolan startade i Stockholmsregionen, och det är heller ingen slump att det privata vårdutbudet är som störst just här.

Men så här har det faktiskt inte alltid varit. Valfriheten som finns i Stockholm kan bara uppstå i en fri stad där marknaden inte överregleras. Valfrihet kan aldrig kommenderas fram. Den måste uppstå spontant och på frivillig basis via marknadskrafter. Utan de senaste decenniernas valfrihetsreformer inom välfärden hade Stockholm inte varit lika fritt som det är i dag. Då hade vården, skolan och äldreomsorgen fortfarande varit mer lik en Trabantfabrik i DDR.

Hoten mot mångfalden

Tyvärr tycks Socialdemokraterna ha som övergripande projekt att rulla tillbaka den här valfriheten. Under parollen ”ta tillbaka kontrollen” ska man göra upp med den spontana ordning som varje socialist tycker så illa om.

Konkret får Socialdemokraternas projekt mycket negativa konsekvenser för Stockholm och i stockholmarnas vardag. Privat vård avvecklas nu i mycket snabb takt och snart hotas även de fristående skolorna av nedläggning om Magdalena Andersson får som hon vill.

Om Socialdemokraternas plan genomförs kommer Stockholms mångfald att försvinna. Talanger från utlandet kommer söka sig till andra städer när skolor med nischad internationell profil läggs

ned. En likriktad välfärd kommer nämligen inte kunna tillgodose de många människornas många olika behov.

Nu kan säker någon invända att stockholmarna har ju faktiskt röstat för den här politiska inriktningen. I senaste valet fick partierna som vill ta tillbaka kontrollen majoritet i staden.

Det är sant, och en mycket relevant invändning. Men frågan är: Röstade stockholmarna för ett vänsterprojekt, eller röstade de i själva verket nej till vad vänstern försöker utmåla som ett SD-projekt?

Personligen tror jag att den senare förklaringen har mer bäring på verkligheten och att vi kommer få se ett annorlunda röstmönster i nästa val. Bara för att man ogillar Jimmie Åkesson finns det nämligen inga skäl att rösta för Karin Wanngårds skattehöjningar eller Aida Hadzialic vårdnedläggningar i Stockholm.

Storstadens tolerans

I grunden tror jag att stockholmare gillar sin frihet och valfrihet. Gemene man vill inte att politiker ska bestämma mer över deras privatliv än vad som är absolut nödvändigt. Däremot har många stockholmare svårt för SD:s intolerans eftersom man som stadsbo är så van vid just tolerans.

Att bo i Stockholm innebär faktiskt att din tolerans prövas varje vaken timme. Om du stör dig på gatumusikanten på hörnet, tunnelbanans trängsel eller bilköerna blir du inte långvarig här. Således är stockholmaren van vid att stänga ute eller njuta av alla olikheter som staden har att erbjuda.

Vi som är frihetligt sinnade brukar ofta säga att min frihet sträcker sig fram till näsan på min medmänniska. Luften är fri, men näsan får man inte röra. Problemet i Stockholm är att det finns ganska många näsor på ganska liten ytan. Därför är just hänsyn och tolerans helt avgörande för att en stad som Stockholm ska fungera.

Den hänsynen var nog vänstersidan bättre på att lyfta fram i senaste valet. Men deras tolerans- och frihetsbegrepp betyder faktiskt ganska lite i praktiken. Kontroll och tolerans går nämligen inte så bra ihop.

Äkta tolerans bygger på att du accepterar något du verkligen inte tycker om. Så länge det inte skadar dig. Exempelvis privata vårdinrättningar.

Just därför tror jag att borgerligheten har en ljus framtid i städerna. Visst finns det en global trend som länge visat att den klassiska högern tappar i storstäder, men politik går i vågor och trender kan skifta snabbt. Att klassiskt borgerliga värden som frihet och valfrihet inte längre är gångbara i städerna stämmer helt enkelt inte.

Den socialdemokratiska kontrollen

Sannolikt är det så att friheten och valfriheten har tagits för givna av storstadsborna och att man nu kan kosta på sig att testa något nytt. För valfrihet är krävande. Det betyder nämligen att alternativ väljs bort. Marknaden är disruptiv till sin natur, vilket skapar oro. Men dess värde- och frihetsskapande effekt kan aldrig matchas av politisk kommendering.

Sannolikt kommer många stockholmare att tröttna på den återtagna socialdemokratiska kontrollen när den har förverkligats. Kontroll låter nämligen bättre än kreativ förstörelse, men den senare är alltid att föredra som samhällsmodell och överlägsen när det kommer till att bevara individuell frihet.

Jag är hoppfull om storstädernas framtid. Och hoppfull om borgerlighetens framtid i dem så länge vi konsekvent försvarar människors rätt att välja, och välja bort. Det är trots allt det som är storstadens kärna.

Staden skapades som en marknad och är fortfarande en marknad som erbjuder långt fler möjligheter än landsbygden. Många ser

det kanske inte så, men det är just stadens marknadsfunktion som gör att den kan förverkliga drömmar och affärsidéer som skapar rikedom och tillväxt.

Ja, till och med Moderaterna bildades faktiskt i staden. Det är ett arv som förpliktigar.

Christofer Fjellner är oppositionsborgarråd och gruppleddare för Moderaterna i Stockholms stad. Han är ledamot av Moderaternas partistyreelse och har tidigare bland annat varit ledamot av Europaparlamentet.

13. MÄNNISKAN OCH EGENMAKTEN – ETT PRINCIPIELLT FÖRSVAR AV VALFRIHETEN

Av Rasmus Elfström

Att få bestämma över sitt eget liv är en grundläggande mänsklig rättighet. Det är en frihet som sträcker sig bortom politiska ideologier och administrativa lösningar. Det handlar om själva kärnan i vad det innebär att vara en självständig människa.

Med grund i en djupt rotad tro på självbestämmandet och decentralism som goda ting blir valfrihet i välfärden ett måste, både ur ett moraliskt och organisatoriskt perspektiv. Att vi som medborgare har rätten att välja skola, vård och omsorg är inte bara en fråga om praktisk funktionalitet, utan en fråga om mänsklig värdighet och egenmakt. I detta kapitel redogör jag därför för de principiella och ideologiska motiven till varför valfrihet i välfärden inte bara är rätt, utan ett utflöde ur den grund på vilken frihetligt sinnade människor bygger sin uppfattning kring individen, samhället och världen.

Moraliska perspektiv: Rätten att få bestämma

I en välfärdsstat som Sverige har kontakten med välfärden en omfattande inverkan på individens liv. Från tidig barndom till ålderns höst påverkas vi av de system som erbjuder utbildning, sjukvård och omsorg.

De flesta av oss tillbringar runt två decennier inom utbildningsväsendet, inledningsvis i förskolan och avslutningsvis med gymnasiala eller högre studier. Under hela vårt liv har vi också regelbundna kontakter med sjukvården, och behoven intensifieras ofta med stigande ålder, då också omsorgstjänster blir aktuella för fler. Att välfärden har en djupgående inverkan på vårt liv och våra möjligheter är därför obestridligt.

Men vad innebär det om vi inte har rätt att själva bestämma hur vi vill ta del av denna välfärd? Utan valfrihet hade individen tvingats acceptera den utbildning, sjukvård eller omsorg som tilldelas henne, utan att hennes unika behov, önskemål eller personliga preferenser tas i beaktande. Detta skapar en statisk och opersonlig struktur där individen reduceras till en passiv mottagare snarare än en aktiv deltagare i sitt eget liv.

Valfrihet som en fråga om respekt och egenmakt

Rätten att välja handlar i grunden om respekt för individen. Att få möjligheten att själv välja skola för sina barn, vårdcentral för sin hälsa eller äldreboende för sin livskvalitet, är inte bara en administrativ fråga. Det är ett erkännande av vår kompetens och vårt ansvarstagande. Vi ses då inte som några som enbart får ta emot en standardiserad tjänst, utan som medvetna och aktiva individer med både rätten och förmågan att själva styra viktiga delar av våra liv.

Egenmakt är en förutsättning för ansvarstagande och lycka. Att kunna delta aktivt i beslut som formar ens framtid är en nödvändig

del av självbestämmande och självförverkligande. Om vi förnekas denna möjlighet, reduceras vi till kuggar i ett maskineri, oförmögna att anpassa vår tillvaro efter våra individuella behov och ambitioner. En människas livsval bör spegla hennes egna värderingar och strävanden, inte någon annans plan för henne.

Valfrihetens utmaningar och vårt gemensamma ansvar

Det finns argument som förespråkar begränsad valfrihet med hänvisning till att vissa människor saknar förmåga eller resurser att fatta informerade beslut.

Det är sant att alla inte har samma förutsättningar att navigera ett komplext system av alternativ, och att sociala, ekonomiska och utbildningsmässiga skillnader kan skapa ojämlikhet i hur valfrihet utnyttjas. Men detta är inte ett argument för att inskränka friheten för alla, utan snarare en anledning att stärka de som behöver stöd.

Att vissa människor behöver hjälp för att navigera och få ut det bästa av sina val innebär inte att rätten att välja ska förnekas andra. Tvärtom bör vi som samhälle arbeta för att göra valfrihet tillgänglig för alla, genom utbildning, vägledning och ekonomiskt stöd där det behövs.

Om vi tror på egenmakt och självbestämmande som grundstenar för ett meningsfullt liv, måste vi samtidigt inse att det är vårt ansvar att lyfta dem som av olika skäl inte har samma förutsättningar. Vi har som samhälle en plikt att skapa strukturer där valfrihet inte bara är en rättighet på pappret, utan en reell möjlighet för alla individer oavsett bakgrund eller resurser.

Rätten att själv få bestämma är en grundläggande moralisk princip. Det är en fråga om respekt för individens förmåga, om friheten att forma sitt liv och om erkännandet av att människor har skilda behov och drömmar. Valfrihet är inte bara en praktisk fråga utan

en djupgående princip om mänsklig värdighet. Den är en förutsättning för ett samhälle där individer inte bara lever, utan blomstrar.

Att få möjligheten att välja skola, sjukvård eller omsorg är mer än en praktisk fördel – det är en del av vad det innebär att vara en fri och ansvarsfull människa. Och just därför bör vi värna och försvara den rätten, samtidigt som vi arbetar för att göra den reell och tillgänglig för alla.

Organisatoriska perspektiv: Kvalitet genom konkurrens

Valfriheten är inte bara en moralisk rättighet, den är också en förutsättning för att välfärden ska kunna förbättras och för en bredare tillgänglighet. När olika aktörer konkurrerar om att leverera tjänster, oavsett om de är offentliga, privata eller idéburna, driver det på kvalitet och innovation.

Det finns en missuppfattning om att konkurrens inom välfärden alltid handlar om vinstmaximering. Men i grunden handlar det om att skapa incitament för bättre service och anpassa vad som annars tenderar att bli standardmässiga lösningar för människor som skiljer sig vitt åt.

Mångfalden och pluraliteten i preferenser och i hur vi som individer tänker, lär oss och agerar är i grunden det som gör oss mänskliga. Att i en sådan kontext skapa system som inte klarar av att reflektera den myllan av olikheter är i grunden att bädda för misslyckande, där stora minoriteter blir lidande – låt det vara högpresterande elever, barn med NPF eller äldre som föredrar en fast läkarkontakt.

Ytterligare ett starkt argument för valfrihetsreformerna är det om tillgänglighet. En av de största utmaningarna är att säkerställa valfrihet även utanför storstäderna.

Föräldrakooperativa förskolor, kooperativa äldreboenden och små vårdcentraler som drivs av engagerade eldsjälar skapar en mångfald av alternativ. I Sveriges glesbygder kan vi se hur föräldrar väljer att driva en byskola vidare, hur en vårdcentral kan drivas vidare som annars hade stängts. Även om det i glesbygden ofta finns färre alternativ, vilket kan göra valfriheten mer teoretisk än praktisk, finns det återkommande exempel på hur valfriheten möjliggjort för en mer decentraliserad välfärd med mindre enheter som inte på samma sätt lyder under kommuner, regioner eller statens goda minne och budgetbalans.

Decentralisering och närhet till besluten

Ett annat viktigt argument för valfriheten är decentraliseringen av beslutsfattandet. Beslut måste fattas så nära människorna som möjligt, för det är på den lokala nivån som behoven bäst kan förstås och lösningarna bäst kan anpassas. När beslut fattas på en central nivå finns en risk att individuella och lokala förhållanden förbises, vilket kan leda till ineffektiva och missriktade lösningar.

Centralisering och maktkoncentration tenderar att skapa avstånd mellan beslutsfattare och de människor som påverkas av besluten. Ju längre bort från individen beslut fattas, desto större blir risken att systemet blir stelbent. Människor har olika behov, önskemål och livssituationer, och det som fungerar för en grupp kanske inte fungerar för en annan. Därför är det avgörande att beslutsfattandet sprids ut och att individer, familjer och lokalsamhällen ges makten att styra över sina egna liv.

Decentralisering handlar inte bara om effektivitet, utan även om demokrati och delaktighet. När människor får möjlighet att påverka beslut som rör deras vardag stärks känslan av ansvar och samhörighet. Det skapar också ett samhälle där innovation och nytänkande

kan frodas, eftersom lokala aktörer har större möjligheter att testa och utveckla nya lösningar anpassade efter verkliga behov.

Valfriheten är ett måste

Valfriheten i välfärden handlar ytterst om individens rätt att styra sitt eget liv. Den ger oss egenmakt, skapar bättre kvalitet genom konkurrens och säkerställer att välfärden utvecklas i takt med medborgarnas behov.

Att drömma sig tillbaka till en era med centralstyrning och stora enheter, där människor betraktas som produkter och objekt snarare än individer, är inte hållbart i ett land som Sverige.

Denna text behandlar inte närmare välfärdsstatens varande eller icke-varande, eller, för den delen, hur omfattande den ska vara. Men i ett land som Sverige där medborgarna i snitt avkrävs över hälften av sina inkomster för att gemensamt finansiera välfärden måste vi även få makt över hur vi nyttjar den.

Människor som på något sätt känner sig hemma under epitetet liberal, vare det sig liberalt sinnad, socialliberal eller konservativt liberal, gör rätt i att överväga hur våra högt hållna principer om egenmakt och självbestämmande får relevans i välfärdsfrågorna. Det är nämligen samma principer som hela vårt idébygge vilar på och som bör genomsyra debatten kring varje fråga vi än må möta i samhällsdebatten.

Rasmus Elfström är jurist och förbundsordförande för Centerstudenter. Han har en bakgrund som sakkunnig i rätts- och trygghetsfrågor på riksdagen samt i Stockholms stad.

14. SOCIALDEMOKRATER- NA BÖR VÄRNA SINA BREDA VERKLIGHETS- KONTAKTER

Av Widar Andersson

Människors möjligheter att välja mellan olika utförare och leverantörer av kommersiella och offentliga tjänster är sedan länge en integrerad del av det svenska samhället. Den folkliga nöjdheten med att det finns lättillgängliga och valbara vård- och omsorgsin-satser är mycket stor. Förekomsten av privata utförare inom de skattefinansierade sektorerna har delvis möjliggjorts av den offentliga sektorns upphandlingar av tjänster och verksamheter inom till exempel transporter, vuxenutbildning och äldreomsorg.

På det mer folknära fältet har möjligheten för enskilda att välja mellan bland annat tandläkare, skolor och vårdcentraler starkt bidragit till att valfriheten blivit ett viktigt inslag i demokratin; människors möjligheter att rösta med fötterna visavi utbudet inom den skattefinansierade välfärden ökar friheten och jämlikheten i samhället.

Valfriheten som idé kan dock inte överflygla de materiella grundvillkorens förutsättningar: De skattepengar som är avsatta för vård/skola/omsorg är inte oändliga. Medlen ska göra största möjliga

nytta för enskilda medborgares liv och behov och för samhällets utveckling i stort. Tillgänglighet och individuella valmöjligheter behöver därför balanseras mot tydliga offentliga krav och förväntningar på kollektiv samhällsnytta med insatserna.

Pragmatisk som framgångsrecept

Socialdemokratin är Sveriges mest framgångsrika regeringsparti. Under de senaste 100 åren har (S) innehaft statsministerposten under tre fjärdedelar av tiden. Det utsträckta maktinnehavet har varit möjligt genom socialdemokratins välrepeterade förmåga att anpassa sitt regerande och samhällsbygge till stämningar och uppfattningar ute i breda medborgargrupper. I takt med att människor erövrade och erbjöds allt bättre livsvillkor och högre utbildningsnivåer utvecklades steg för steg ett alltmer jämlikt och allt mindre auktoritärt samhälle.

Vanligt folk stod inte lika ofta som förr med ”mössan i hand” visavi den nya överhet i form av politiker och förvaltningar som styrde i välfärdsstaten. Politikers och förvaltningars kompetens att till exempel detaljstyra var barn skulle gå i skolan och var människor skulle söka vård ifrågasattes allt tydligare.

Socialdemokraterna kände av stämningsläget och tillsatte 1985 en stor Maktutredning. I ett avsnitt av utredningen undersöktes och diskuterades människors möjlighet att påverka inom olika samhällsområden och medborgarroller som till exempel skolbarnsförälder, patient och kapitalvarukonsument.

Utredningen konstaterade att *”Valalternativen anses vara flest när det gäller att byta bostad och att välja mellan olika fabrikat och modeller vid kapitalvaruinköp. Däremot anses de nyttigheter som är knutna till den offentliga sektorn i allmänhet ge litet ut-*

rymme för egna val. Lägst i denna rangordning kommer skolan. Föräldrarna anser vanligen att de har små möjligheter att byta till annan skola för barnen. Även sjukvården ger litet utrymme för påverkan i detta avseende. Patienter och anhöriga anser sig ha små möjligheter att välja läkare eller byta till annan mottagning eller vårdklinik.” (kapitel 7.3.4 Sidan 238)

Socialdemokraterna initierade olika former av ”brukarmedverkan” och införde före valförlusten 1991 möjligheter för fristående skolor att erhålla offentliga bidrag under vissa förutsättningar.

Svårreversibel valfrihet

Valfriheten – som redan fanns reglerad i skollagen från 1985 – ökade i takt med att antalet fristående skolor växte och genom att allt fler föräldrar och gymnasieungdomar tog chansen att själva bestämma över valet av skola.

Trots flera regeringsskiftet under de dryga 35 år som valfrihet och privata utförare tillhört en alltmer vanlig vardag för svenskarna har ingenting gjorts från regeringshåll för att stoppa valfriheten. Vilket alls inte är konstigt. I motvikt till vad en mängd skruvade och politiserade undersökningar visar så gillar folk i allmänhet att själva kunna påverka sådant som val av skola och vård och omsorg.

De insikterna från Maktutredningen lever kvar i medvetandet hos alla regeringsintresserade politiker. Det handlar kort sagt om att ha örat intill marken och att inte förblindas av sina egna ideologiska bilder av verkligheterna. Och det gäller också att förstå och att förhålla sig till att människors materiella villkor förändras under tidernas gång. Och när livsvillkoren förändras så påverkas också våra tankebanor om vad som är möjligt och rationellt.

Olika historieuppfattningar

I den sydnärkingska bruksarbetarsocialdemokratien i Olshammar som danade mig på 1960-talet fanns ingen valfrihet att tala om. Man följde flocken till skolan, till fabriken, till Konsum, till Sparbanken, till Folktandvården och till Örebro-Kuriren. Man följde flocken och det gick bra. Så inget ont i det. Det var när det inte började gå så bra som det fanns anledning att fundera på upplägget.

Som tonåring deltog jag flitigt i det Socialdemokratiska ungdomsförbundets utbildningar där det bland annat undervisades om den materialistiska historieuppfattningens lärdomar och insikter. Jag tilltalades av det slags begripliga överjag och omvärldsförståelse som materialismen erbjöd. Jag förstod mitt liv, mina föräldrars liv och flockens/samhällsutvecklingens gång på ett bättre sätt.

De materiella villkoren för vanligt folk – hur vi arbetar, hur vi bor, hur välfärden utvecklas, vad vi kan köpa för våra pengar, hur tekniken utvecklas och allt och mer därtill, är det som mest styr över våra tankar och idéer om saker och ting.

I det andra ringhörnet fanns, och finns, den mer idealistiska historieuppfattningen; läran om att det i huvudsak är goda tankar och idéer som ger kraft att förändra och förbättra de materiella villkoren för folkflertalet.

Socialdemokratisk anpassningsförmåga

Socialdemokratien stod – och står för det mesta – ganska stabilt och pragmatiskt bredbent på den materialistiska historieuppfattningens grund. Men från det allra första partiprogrammet från 1897 och framåt så har arbetarrörelsen också stått upp för betydelsen av ”fullständig yttrandefrihet”. Idéer och ord kan givetvis påverka de materiella villkoren även om det är de materiella villkoren som utgör grunden för samhällsutvecklingen.

Här finns en växelverkan som har gjort socialdemokratin mindre förändringsblyg än andra partier. Den "egna sanningen" är aldrig huggen i sten. När tiderna och livsvillkoren förändras så gäller det att försöka hänga med genom att tillgodogöra sig nyttan med "fullständig yttrandefrihet" och lyssna och försöka värdera det som sägs och skrivs och ropas ut från olika håll och kanter i samhället.

Det handlar inte om anpassning till vad som helst och till vilket pris som helst. Det handlar om förmågan att även fortsatt kunna nå fram till en valbarhet som gör det möjligt att kunna påverka samhällsutvecklingen i stort i den riktning man tror är bäst för vanligt folk.

Jag har alltsedan min tid på Hasselakollektivet AB under 1980-talet stor erfarenhet av att kombinera medlemskap och en rad olika uppdrag för Socialdemokraterna med att vara engagerad på olika sätt i fristående verksamheter på flera välfärdsområden. Vilket inte har varit särskilt problematiskt.

En sund socialdemokrati har ett praktiskt förhållningssätt till saker och ting. Och, som jag nämnt tidigare i mitt kapitel, så finns det inbyggt i regeringspartiets DNA att känna in stämningar och materiella villkor i de breda folklagen.

Partiprogramsförslag ur tiden

Förslaget till nytt partiprogram för (S) som ska antas på partikongressen i månadsskiftet maj/juni ger emellertid en tondövt ensidig bild av privata utförare – och därmed indirekt på valfriheten – i välfärden.

Partiet har här dessvärre fastnat i ett vänsterpartiperspektiv, fjärran från den materialistiska historieuppfattningens insikter och lärdomar. Partiets egna "sanning" tillåts överflygla förhållanden på marken. Det bådär inte gott. Minns till exempel löntagarfondernas

och invandringsslapphetens negativa påverkan på partiets folkliga förtroende och valresultat.

Partiprogrammets oro för ett långtgående "kundperspektiv" i välfärden är däremot klok och bör tas på allvar. Tillgänglighet och individuella valmöjligheter behöver balanseras mot tydliga offentliga krav och förväntningar på största möjliga kollektiva samhällsnytta med insatserna. Men det är smått absurt att till exempel lasta fristående grundskolor för klena skolresultat i många för- och bruksorter.

Av de hundra sämsta grundskolorna är en handfull friskolor. Dessa borde förstås mista sina tillstånd. Men resten av problemet är ett kommunmisslyckande och inte ett "marknadsmisslyckande", som det hävdas i Socialdemokraternas programutkast.

Pragmatism på tillbakagång?

Socialdemokraterna behöver värna kraften med att se verkligheterna sådana som de är och ta itu med de verkliga problemen för vanligt folks bästa.

Valfrihet har alltid funnits för folk med pengar. Att valfrihet har blivit var mans egendom i den svenska välfärdsstaten är något att vara stolt över. Valfriheten i sig minskar självklart inte politikens uppgift att besluta om vad som är valbart inom den skattefinansierade sektorn. Allt annat än högsta tänkbara kvalitet i det allmänna utbudet är ett svek.

Den som tror att hög kvalitet är synonymt med ägare som är förvaltnings, företag eller föreningar lever i en ideologiskt förblindad värld. Och förblindade regeringar är ett otyg för mänskligheten; det bör vi ha lärt oss.

Vi lever nu i en samtid som består av helt andra materiella villkor än på 1930-talet, då välfärdsstaten tog sina första mer bestämda

steg, eller i det tidiga 1960-talets brukssamhälle där jag växte upp. Men då som nu gäller att det inte är någon mänsklig rättighet att ha fri dragningsrätt till skattemedlen.

Den största nyttan med privata aktörer är att om de betalas för hög kvalitet och resultat så kommer de att bidra till en mycket nödvändig effektivisering av vår fina och stora offentliga sektor. Om de däremot betalas för ”skit och skräp” så bidrar de till just skit och skräp. Och det är ingen betjänt av. Därför behöver vi bygga politiken på saklig grund. Och det är ingen raketforskning som krävs på det här området. Vilka skolor, sjukhus, äldreboenden, hemtjänster och vårdcentraler ger vanligt folk mest för pengarna? Ta reda på det och satsa på dem.

Men det kan aldrig vara driftsformen i sig som avgör huruvida någonting är bra eller dåligt. En pragmatisk och framåtblickande socialdemokrati vet att framtiden inte kan byggas på nostalgi över en förfluten tid. Viljan att välja är ett mänskligt behov, vare sig det får plats i den förda politiken eller inte.

Widar Andersson är frilansande skribent och föredragshållare. Han har en lång bakgrund inom socialdemokratin och har bland annat verkat som riksdagsledamot, utredare på Regeringskansliet och redaktör på Folkbladet Östergötlands S-nära ledarsida.

15. ALLA VINNER PÅ MARKNADEN

Av Robert Gidehag

Hur många timmar var en amerikansk fabriksarbetare tvungen att arbeta för 0,45 kg socker (ett pund) år 1850? Svaret är två timmar och 50 minuter.

Hur många timmar är det nödvändigt för dagens amerikanska fabriksarbetare att arbeta för att köpa 0,45 kg socker? Det handlar inte om timmar. Svaret är 35 sekunder.

Om vi vänder på frågeställningen och ställer frågan hur mycket socker denne fabriksarbetare skulle få idag, om han eller hon gör motsvarande arbetsinsats som för 0,45 kg socker 1850, det vill säga två timmar och 50 minuters arbete? Lönen för den arbetstiden skulle idag kunna köpa 131 kg socker.

Exemplet gäller inte bara socker, utan motsvarande utveckling har skett för de allra flesta varor vi kan tänka oss. Och i en lång rad länder. En enastående utveckling.

Vad är förklaringen? Naturligtvis vetenskapliga framsteg och innovation. Denna utveckling är spridd i stora delar av världen, nästan oavsett länders institutioner.

Men marknadsekonomi har också spelat en stor roll för välfärdsutvecklingen. Den allra största välfärdsutvecklingen har skett i västerländska marknadsekonomiska länder.

Att det finns teknik och uppfinningar är bra – att använda dem på bästa sätt är ännu bättre. Som bekant var aldrig de planekonomiskt styrda ekonomierna i närheten av en sådan utveckling. Där utvecklades i stället matköer.

Även om marknadsekonomin ständigt – och alltmer – tyvärr är ifrågasatt är det få som kan förneka att den har denna inneboende kraft som lyft vårt välstånd till nivåer som var omöjliga att föreställa sig före den industriella revolutionen. Det handlar i grunden om att produktiviteten stiger snabbt i marknadsekonomier. Fria individer som får utveckla och innovera på marknader skapar utveckling.

Men vad har detta med det svenska välfärdssystemet att göra? Vi måste zooma in lite för att svara på den frågan.

Planekonomisk produktion som alienerade

Innan reformerna på 1990-talet mot mer marknad på välfärdens område var den välfärdsproduktion som svenskar kunde ta del av helt planekonomiskt styrd.

Tänk om marknadens kraft via innovation, konkurrens och nya idéer kunde släppas lös på ett område som är väldigt viktigt för svenskar – ja, för alla befolkningar i rikare länder. Om vi kunde få mer och bättre välfärd för skattepengarna.

De reformer som genomförts inom den svenska välfärden och som öppnat upp för privata aktörer vilar på den övertygelsen. Den offentliga sektorn kan helt enkelt inte vara drivande för innovation, utveckling och effektivitet. Det har inget att göra med de människor som arbetar där, utan det ligger inbyggt i systemets natur. Med tanke på hur stor del av vår ekonomi som trots allt fortfarande är skattefinansierad behövs utvecklingskraft även i denna del av ekonomin.

Låt oss backa bandet drygt fyra decennier i tiden. Den statliga Maktutredningen, som efter ett flerårigt arbete presenterades 1990,

konstaterade bland annat att välfärdstjänsterna kännetecknades av växande byråkrati och beslut som togs långt ifrån de som tog del av tjänsterna. Medborgarna upplevde ökat avstånd och litet inflytande. Man fick det man blev tilldelad helt enkelt.

När jag gick i skolan på 1980-talet gick rektorns tal inför sommarlovet ut på att vi som gick där ”hade tur och kunde skatta oss lyckliga” att vi hamnat i en så bra skola – utan närmare motivering.

När mina egna barn gick i grundskolan (en kommunal skola) gick rektorns sommarlovstal snarare ut på att berätta om just den skolans alla förtjänster (vattenautomater, antimobbningsprogram, lärarnas kompetens med mera) och varför man skulle välja just den.

1990 uppgick det svenska skattetrycket till knappt 49 procent – att jämföra med drygt 41 procent idag (de offentliga utgifterna uppgick 1990 till 60 procent). Skatter i världsklass, men svenskar upplevde inte en välfärd i världsklass. Att det inte var mer opinion kring detta gissar jag beror på att människor vid den tiden hade sämre grepp om hur det var i andra länder.

Att skattetrycket idag är lägre har inte inneburit mindre pengar till välfärden. Tvärt om – tillväxt har gjort att kostnaderna kan öka, vilket jag utvecklar vidare nedan.

1990-talets frihetsreformer

Under 1990-talet gjordes stora förändringar. En unik modell infördes succesivt där medborgarna kunde välja mellan olika privata alternativ inom vård, skola och omsorg – men utan att direkt betala ur egen plånbok eftersom tjänsterna fortfarande är skattefinansierade. Som bekant finns i grunden två system för detta som används, upphandlade tjänster och pengssystem där ersättningen följer individen.

I stort har detta varit ytterst framgångsrikt. Valfriheten är viktig för medborgarna. Hela 57 procent av väljarna säger sig i en undersökning från Demoskop vara beredda att använda sin röst i ett riksdagsval för att försvara sin rätt att välja utförare inom vård, skola och omsorg.

Men samtidigt finns en utbedd ovilja mot att aktörer inom välfärden går med vinst. En förklaring till detta tror jag är det vanligt förekommande påståendet att vinst – och i förlängningen utdelningar – går ut över kvaliteten. Vid en första anblick kan det verka logiskt – dessa pengar måste ju tas någonstans ifrån. Men tittar man närmare på frågan stämmer det inte. Inte alls faktiskt. Och här finns ytterligare ett argument för att modellen varit framgångsrik.

Låt mig lyfta ett par verkliga exempel.

Engelska skolan i Eskilstuna

Skolan har nästan 1 200 elever, vilket gör den till en mycket stor grundskola. Elevsammansättningen är vad man normalt skulle tänka på som svår – 81 procent har utländsk bakgrund, vilket kan jämföras med riksgenomsnittet för alla skolor, 27 procent.

Av föräldrarna till skolans elever har 48 procent eftergymnasial utbildning, att jämföra med 64 procent som är snittet för alla skolor i Sverige. Det så kallade socioekonomiska indexet är 170, vilket kan jämföras med snittet i Stockholm som är 100 (ju högre siffra desto tuffare förutsättningar).

Resultaten då?

Av skolans elever blev 93 procent behöriga till gymnasiet (teoretiskt program) läsåret 2023/24, att jämföra med snittet i Sverige som var 83,7 procent. Nästan åtta av tio elever på skolan (78 procent) fick godkänt i alla ämnen – medan riksgenomsnittet är 71,9 procent.

Primärvården i Region Gävleborg

Regionen lät företaget Sirona genomlysa primärvården. Samtliga hälsocentraler i egen regi, utom en, gick med underskott perioden 2018 – 2023. Totalt uppgick underskotten till 463 miljoner kronor under perioden. Samtidigt gick alla hälsocentraler i privat regi med överskott motsvarande period.

Alla hälsocentraler ersätts på samma sätt oavsett driftsform. Samlat är kostnaden för skattebetalarna 18 procent högre för hälsocentraler i egen regi. De medicinska resultaten är inte sämre hos de privata utförarna, och patientnöjdheten är högre.

Mera socker för pengarna alltså – för att återgå till mitt inledande exempel.

Fördel privat

Detta är mer än anekdotiska exempel.

Forskaren Gabriel Heller Sahlgren har studerat ett femtiotal kvalitetsindikatorer för vård, skola och omsorg utifrån i huvudsak offentliga data. Han har rensat för strukturella skillnader så som socioekonomisk bakgrund och vårdtyngd.

Inom vården är i princip alla indikatorer till fördel för de privata aktörerna, även om inte alla skillnader är statistiskt säkerställda.

I skolan är resultaten på de nationella proven i årskurs 9 – justerade för både bakgrund och utfall i årskurs 6 – något bättre bland elever i fristående skolor. Nöjdheten bland föräldrar är något högre för de fristående skolorna, men ingen skillnad finns för elevomdömen.

Inom äldre vården är privata aktörers utfall över lag positiva, men skillnaderna är små. Exempelvis är trycksår något mindre vanliga på privata äldreboenden än på kommunala. Brukarunder-

sökningar visar på en större nöjdhet hos brukare av privata alternativ, utom inom en kategori.

Kvasimarknader

Undantag med privata utförare som kraftigt misskött sig har absolut funnits – det måste man lyfta och problematisera. Tyvärr förekommer missförhållanden även bland offentliga utövare. Men de får sällan lika stort medialt utrymme.

Med det sagt har jag alltid ansett att man måste ha respekt för att dessa marknader är så kallade kvasimarknader. Välfärdens marknader fungerar annorlunda än helt privata, bland annat därför att prismekanismen inte existerar och att människor inte betalar ur egen plånbok. Därför måste de omgärdas av regleringar och kontroll och här finns reformer att göra.

Det finns en hel del klokt skrivet som utvecklar hur dessa marknader kan fås att fungera bättre. Men det är just ett argument för att få bättre utväxling – inte ett argument för att backa bandet.

Effektiviteten i kommunsektorn

Och mer marknad behövs. Även om de privata inslaget har växt kraftigt är den överväldigande delen av välfärdsproduktionen fortfarande helt offentlig. Och vi har också stora effektivitetsproblem inom denna sektor. Just därför har den av regeringen tillsatta ”Produktivitetskommissionen” ett uppdrag att titta på möjligheten att öka produktiviteten i bland annat kommunsektorn.

Kommunernas har granskats många gånger de senaste åren. I en ESO-rapport från 2016 skattade forskare effektiviseringspotentialen till mellan 10 och 15 procent totalt i sektorn, givetvis efter hänsyn till strukturella skillnader mellan kommuner.

Svenskt Näringsliv har också gjort studier på området. I studien ”Effektiviteten i Sveriges kommuner: Så kan vi spara miljarder utan att tumma på kvaliteten” tillämpades en så kallad DEA-analys¹², som fann att den totala effektiviseringspotentialen inom områden som motsvarar ca 50 procent av kommunernas omsättning uppgår till drygt 90 miljarder kronor. Studien visar också att effektivitet i kommuner samvarierar med förekomst av privata aktörer.

Effektivitetsbrist, inte resursbrist

Även regionerna och främst vården har analyserats många gånger ur ett effektivitetsperspektiv.

Rapporten ”Hur mår vården?”, utgiven av Kunskapsverket, visar att kostnaderna för vård per invånare har ökat med 18 procent (justerat för inflation) mellan 2010 och 2022, samtidigt som patientkontakterna ökat med bara två procent, varför köerna växer.

Ökade resurser har inte löst sjukvårdens problem. En förklaring är att administrationen växer. Personalkategorin ”central administration” har ökat med 50 procent per invånare sedan 2010, ”chefer” har ökat med 38 procent, läkare med 20 procent – men antalet sjuksköterskor har minskat.

Sett till hur mycket som totalt spenderas på sjukvård i Sverige ligger vi i den absoluta toppen i OECD. En närliggande slutsats är att det inte är för lite pengar som är vårdens problem, utan bristande effektivitet.

Privata aktörers närvaro gynnar alla

Det är förmodligen svårt att generellt belägga att privata aktörer alltid ökar effektiviteten i offentlig sektor. Men jag skulle påstå att det ändå finns tillräckligt mycket information för att lägga pussel.

Exemplet med hälsocentraler i Gävleborg ovan är en pusselbit. Tidigare utvärderingar av Capio S:t Görans sjukhus en annan.

¹² Data Envelopment Analysis.

Ytterligare en är en vetenskaplig studie av friskolors effekt på resultaten i TIMSS (ett externt rättat internationellt prov som mäter kunskaper i matematik och naturvetenskap i årskurs åtta). Den studien är gjord av Gabriel Heller Sahlgren vid Institutet för näringslivsforskning och visar att resultaten förbättras markant. Ökar andelen elever som går i fristående skolor med 10 procentenheter ökar kunskapsresultaten med ungefär ett års inläring. Effekten kvarstår när man exkluderar fristående aktörer ur analysen, vilket tyder på att konkurrensen förbättrar även kommunala skolors resultat.

Ytterligare en pusselbit är tidigare nämnda studie från Svenskt Näringsliv som tillämpar DEA-analysen som visar på samvariation mellan effektivitet i kommuner och privata utförare.

Men den allra viktigaste pusselbiten är trots allt vad vi vet om marknadsekonomens allmänna förmåga att öka välbståndet genom högre produktivitet.

Här står vi. Vi vet att valfriheten är viktig för medborgarna i Sverige. Vi vet att de privata aktörerna generellt levererar lika hög kvalitet eller högre jämfört med de offentliga. Det mesta tyder på att marknadens effektivitetshöjande effekter fungerar även på detta område.

Samtidigt lägger svenskarna mycket skattepengar på en välfärdsmodell som har uppenbara effektivitetsbrister och där det privata inslaget ännu är relativt begränsat.

Vägen framåt är uppenbar för mig. Mer marknad, inte mindre.

Robert Gidehag är nationalekonom och arbetar med politisk kommunikation och projektledning på Svenskt Näringsliv. Tidigare har han bland annat varit VD på Skattebetalarnas förening och chefsekonom på HUI.

SLUTORD

Av Svend Dahl

När man pratar med pionjärerna inom valfrihetsreformer återkommer en berättelse: För drygt 40 år sedan, vintern 1984, passerade ordföranden i Nackas socialnämnd en fotvårdssalong i Ektorps centrum. Priset som angavs i fönstret var, noterade han, väsentligt lägre än den kostnad kommunen hade för att utföra motsvarande behandling i sin egen verksamhet.

Ganska snabbt insåg den borgerligt styrda kommunen att det aldrig skulle gå att konkurrera med de privata fotvårdssalongerna, och att det var bättre att lägga ner den kommunala verksamheten.

Lösningen blev att de äldre i kommunen fick en fotvårdscheck motsvarande ungefär hälften av kommunens befintliga kostnad, vilket tillsammans med den redan existerande egenavgiften gjorde det möjligt att gå ut på stan och själv välja var man ville köpa sin fotvård. Här fanns med andra ord en möjlighet att hålla nere kommunens kostnader och samtidigt ge kommuninvånarna möjlighet att bestämma mer själva.

Ingen kommun hade tidigare provat att göra något liknande. Den kommunala förvaltningen tyckte det var komplicerat och fotvårdscheckarna letade sig in i den socialdemokratiska valrörelsen som ett hotfullt exempel på hur Moderaterna ville förändra Sverige. Även många äldre var först oroliga över vad som skulle hända med fotvården. Men när de första checkarna väl var utskickade var det ingen som ville ha tillbaka det gamla systemet.

Det som började med fotvårdscheckar i en enskild kommun har med tiden utvecklats till en unik svensk välfärdsmodell där männ-

iskors möjlighet att välja mellan olika utförare – privata och offentliga – är en självklar del av de skattefinansierade välfärdssystemen. Till skillnad från i många andra länder, där valfrihet i välfärden är kopplad till möjligheten att betala ur egen ficka, har vi i Sverige gjort valfriheten tillgänglig för alla.

Så självklart har detta blivit att vi, som flera av skribenterna i den här antologin konstaterar, sällan reflekterar över hur unikt och värdefullt det svenska systemet är.

Att valfriheten är uppskattad bland medborgarna råder det inga tvivel om. Som Robert Gidehag skriver i sin text skulle 57 procent av väljarna, enligt en Demoskopundersökning, vara beredda att använda sin röst i ett riksdagsval för att försvara rätten att välja skola eller utförare inom vård och omsorg. Och genom åren har en lång rad undersökningar visat på snarlika resultat.

Ändå har vi på senare år sett hur valfriheten allt oftare ifrågasätts. Politiken ska ta tillbaka kontrollen, heter det till vänster. Och från borgerligt håll nickas allt för ofta instämmande.

Just därför är det viktigt att komma ihåg bakgrunden till varför valfrihetssystemen infördes. För i detta finns också ett viktigt svar på frågan om varför valfriheten måste värnas i dag och varför det sannolikt kommer att bli än viktigare de kommande decennierna.

I grunden handlar det om det offentligas förmåga att leva upp till människors förväntningar – om samhällskontraktet, om man så vill.

Vid 1950-talets mitt stod Socialdemokraterna och statsministern Tage Erlander inför ett problem – ”de stigande förväntningarnas missnöje”. Levnadsstandarden hade stigit snabbt och en politik som handlade om att bekämpa ett gammalt ”fattig-Sverige” svarade inte längre mot väljarnas önsknings. Inom Socialdemokraterna fanns en genuin oro för de politiska risker som låg i att arbetarklassen blev medelklass både materiellt och värderingsmässigt.

Den politiska striden kom att handla om huruvida den nya medelklassens trygghetsbehov skulle tillgodoses genom eget sparande och ägande – det var borgerlighetens svar – eller om staten skulle vara garanten för den nya levnadsstandarden även vid sjukdom och på ålderns höst. Som bekant avgick den senare linjen med segern i och med införandet av ATP och i förlängningen högskattestaten. Det var de storskaliga lösningarnas triumf.

Men några decennier senare blev det uppenbart att missnöjet pyrde. Med ett stigande välstånd följde ett värderingsskifte i riktning mot individualism, självförverkligande och krav på autonomi, det vill säga det som i exempelvis World Values Survey beskrivs som postmateriella värderingar.

Detta värderingsskifte urholkade successivt förtroendet för enhetslösningarna. Flera skribenter har i sina antologibidrag citerat den statliga Maktutredningen som i sitt slutbetänkande från 1990 beskrev den vanmakt många människor upplevde i mötet med välfärdsstaten.

Detta stämningssläge avspeglades också i den stora debatt om egenmakt som under 1980-talet fördes inom Socialdemokraterna samtidigt som borgerliga kommunpolitiker i exempelvis Nacka började experimentera med valfrihet på olika områden. Frågan var hur man skulle kunna värna välfärdsstatens grundläggande principer, om allas tillgång till kvalitativa välfärdstjänster, och samtidigt möta människors förväntningar om att kunna välja och påverka utformningen av välfärdstjänsterna. Var det ens möjligt, frågade sig en del.

Den svenska välfärdsmodellen där individen, tack vare en mångfald av utförare, får frihet att välja vård, skola och omsorg, utan att behöva betala extra ur egen ficka, kan ses som ett sätt att lösa detta dilemma. Man skulle, för att använda statsvetaren Bo Rothsteins resonemang i boken *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens*

moraliska och politiska logik (1994), kunna se valfriheten som den är utformad i Sverige som en balanspunkt mellan två ideal som de flesta svenskar anser eftersträvansvärda: Å ena sidan välfärdsstatens kollektivism där lika tillgång till välfärdstjänsterna är kärnan, å andra sidan medborgarnas autonomi och värderingsmässiga individualism.

Utan valfrihetsreformerna hade legitimiteten för den skattefinansierade välfärden därför sannolikt kollapsat, vilket många inom såväl Socialdemokraterna som Folkpartiet varnade för i slutet av 1980-talet och under 1990-talet. Vi hade sannolikt fått se framväxten av parallella helt privatfinansierade system, samtidigt som betalningsviljan för den skattefinansierade välfärden minskat drastiskt.

När möjligheterna att välja vård, skola och omsorg återigen ifrågasätts är denna bakgrund viktig att ha med sig. För våra förväntningar på att kunna påverka välfärden har knappast minskat under de gångna 30 åren – tvärtom. Och framförallt finns det inget som talar för att förväntningarna skulle bli lägre i framtiden.

En påminnelse om detta finns i Stefan Sterns antologibidrag, som handlar om den snabba tekniska utvecklingen på hälso- och sjukvårdsområdet, hur den kolliderar med dagens organisationsmodeller och hur den kommer att förändra medborgarnas förväntningar på hälso- och sjukvården.

Det är värt att återigen knyta an till Maktutredningen. Om missnöjet med välfärdsstatens standardiserade enhetslösningar redan för 35 år sedan var så stort, hur stort skulle det då inte vara om de i dag återinfördes och valfriheten och mångfalden i välfärden avskaffades?

Väg dessutom in att det för en allt större del av medelklassen i dag skulle vara möjligt att betala för välfärden ur egen ficka. Det kanske skulle kräva lite andra prioriteringar, men det skulle det sannolikt vara värt för många om det offentliga inte längre upplevdes leva upp till förväntningarna och om det handlade om barnens utbildning eller den egna hälsan.

Det är perspektiv som är märkligt frånvarande i den partipolitiska debatten om välfärden, trots att vi exempelvis – högskattesystemet och valfriheten till trots – ser en tillväxt av privata sjukvårdsförsäkringar. Föreställ er tillväxttakten för dessa om rätten att välja vårdcentral skulle avskaffas.

Det är en ödets ironi på socialdemokratiska att den omställningsplan som just nu genomförs i Region Stockholm riskerar ge sidoeffekten att fler av storstadsregionens höginkomsttagare väljer bort den offentligfinansierade vården. Varför vänta i Aida Hadzialics kö när man kan betala sin operation privat?

Att valfriheten i välfärden gjorts tillgänglig för alla i den svenska välfärdsstaten är, som Widar Andersson skriver, något att vara stolt över. I stället för att ägna kraft åt att försöka rulla tillbaka valfriheten borde fler politiker – både till vänster och höger – fundera över hur valfrihetssystemen skulle kunna förändras på ett sätt som bättre tar tillvara den innovationsförmåga som en mångfald av utförare för med sig.

Bara så kan välfärden klara av att möta människors stigande förväntningar.

Svend Dahl är chefredaktör för tankesmedjan Timbros magasin Smedjan och fil dr i statsvetenskap.

"Och trots inflödet av privata företag under 30 års tid är de flesta välfärdsutförare fortfarande offentliga aktörer som alltså saknar de drivkrafter till innovation som vinstintresset för med sig. I den bemärkelsen är vinstintresset redan dramatiskt begränsat på välfärdens kvasimarknader."

Niklas Elert

"Frågan om varför inte fler kvinnor driver företag i Sverige är viktig ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Om entreprenörskapsgapet beror på direkta eller indirekta hinder kopplade till exempelvis den förda politiken så går vi miste om företag och innovationer som skapar arbetstillfällen och tillväxtkraft i den svenska ekonomin."

Lena Furmark och Isabelle Galte Shermer

"Trots flera regeringsskiften under de dryga 35 år som valfrihet och privata utförare tillhört en alltmer vanlig vardag för svenskarna har ingenting gjorts från regeringshåll för att stoppa valfriheten. Vilket alls inte är konstigt. I motvikt till vad en mängd skruvade och politiserade undersökningar visar så gillar folk i allmänhet att själva kunna påverka sådant som val av skola och vård och omsorg."

Widar Andersson

Valfrihetens Vänner